KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIII-ik évf. November, December. 1878. 6-ik füzet.

TEREMTÉS ÉS FEJLÉS.

DR. BRASSAI SÁMUELTŐL.

Valamint hazánk egykori nagy fia feltette a „Pesti Napló“ az időbeli szerkesztőjéről, hogy „olvassa olykor-olykor“ a saját lapját, én is felteszem a „Keresztény Magvető“ közönségéről, hogy bétekint olykor-olykor a Bibliába. Nyisson hát reá a Birák könyve 6. részére s a 4—6. versből meg fogja bővebben érteni, a mit itt csak röviden mondok el, t. i. hogy egy szó, melyet az egyik néptörzs sibbolet-nek, a másik vele rokonfajta pedig szibbolet-nek ejtett, negyvenhét ezer ember életébe került.

Mire való ilyen régi dolgokat emlegetni? — mondják, — mai mivelt korunkban ilyesmi nem történhetik. — Nem, úgy-e? No's hát tegyünk egy nagy ugrást, mintegy 3000 évnyit a történelemben, u. m. Izrael biráitól a huszszitákig, s meglátjuk, hogy az „utraquista“ szó, mely a nem papoknak is nyujtandó kelyhet jelöli, legalább is annyi népet vitt sirba, úgy hogy Ziska nincs mit irigyeljen Jeftétől. Csak egy tized annyi időt kell haladnunk saját korunk felé, s ime a „szabadság“, „egyenlőség“ és „atyafiság“ nevében követett gyilkosságokra bukkanunk.

És — bár mondhatnók, utoljára — az ámerikai belháboru százezerekre menő áldozatai borzalmasan kezeskednek arról, hogy az Egyesült Államok épen oly nehezen fogják felejteni az „abolitio“-t, mint az Efraimiták a sibbolethet.

Hát még mennyire nem megy a száma azoknak a válságos szavaknak, melyek miatt ugyan vér nem folyt, de tenta özönnel ömlött és betüsajtó izzadott a vallás, az erkölcs és a tudomány mezején. Csak hogy néhányat emlitsek: ilyenek valának a — csak egy betüben különböző — homoousios és homoiousios, az isteni és emberi természet, a kegyelem és a cselekvények érdeme, az atyától és fiutól származó Sz. Lélek, a categoricus imperativus és utilitarianismus, a realismus és idealismus, materialismus és spiritualismus, a Cartesius „örvényei“ és Newton „vonzalma“, a világosság kifolyása és

hullámzása, a phlogiston és antiphlogiston. Ezekhez járul már a „teremtés és fejlés", mely két szó felett éppen napjainkban folyó szintoly tüzes, mint tartós, sőt megátalkodott küzdelem.

Vér vagy tenta ömlött, mindig ellenséges indulat öntötte. Az a kárhozatos indulat, mely a türelmetlenségtől a halálos gyülölségig fokozva nem válogat az eszközökben, csakhogy az ellenfélt — physice vagy moraliter — megsemmisithesse velök.

Mi legyen vagy lehessen az ok, mely azokat az oly igényteleneknek látszó szavakat oly hatalomal ruházta fel, hogy egyeseket és ezereket, olykor százezereket annyira felbőszitni, mondhatni az emberiségből kivetköztetni birjanak, kipuhatolása minden külön esetre külön vizsgálatot követelne. Ez a nyomozás azonban oly óriási feladat, melynek megfelelni távolról sem érzem magamat elég erősnek. Tárgyalása különben is kivül esnék a K. Magvető körén. Ellenben a „teremtés" és „fejlés" közti kérdés igen is beléje tartozik és mint erkölcsi vallás és vallásos erkölcsiség közlönyének kötelessége pártállást foglalni a vitában, minek megbizonyitása végett, azt gondolom, felesleges lenne a Solon ismeretes törvényére hivatkoznom. Feltehetem továbbá, úgy hiszem, hogy mi, hagyományainknál fogva, a „teremtés" részén vagyunk, a mennyiben t. i. a „fejlés" eszméje, úgy a hogy pártolói fogják fel, amazéval összeférhetetlennek vagy ellentétesnek mutatkoznék.

Előzeteink után léptessük fel már a küzdő hősöket, és mint az egykori udvarias franczia hadvezér, kináljuk meg az ellenfelet a támadás megkezdésével. El is fogadja az ajánlott elsőséget a „fejlés"-nek ez idő szerint leghatalmasabb szószollója Haeckel és imigy nyilatkozik:

„A mi mai fejlődéstanunk győzedelmének igen jól fogott az, hogy főfeladata, a fajok létrejövetele kérdése, hovatovább ezen döntő alternativa" (vagy—vagy)" elé tolódott: Vagy fejlődtek természetesen a szervezetek, és igy mindnyájan a legegyszerübb közös törzsalakoktól kellett származniok — Vagy nem az az eset" (azaz: nem úgy áll a dolog), t. i. „az egyes szervezetek egymástól függetlenül jöttek létre és igy csak teremtethettek természetfeletti úton, csoda által. Természetes fejlés vagy a fajoknak természetfeletti teremtése — e két lehetség közül kell választani; harmadik nem létezik" *).

---

*) Freie Wissenschaft und freie Lehre (Stuttg. 1873) 9. lap. Az ügy fontossága megkivánja, hogy eredetiben is idézzem a helyet: „Es ist dem

A támadás tehát meg van és egyelőre három megjegyzésünk van hozzá. Elsőben is, mielőtt az első lépés történt volna benne, már fennyen hirdeti győzedelmét a vezér. Ez az eljárás szolgálhat ugyan párthivei elbizakodása növelésére, de az ellenfélnél, melynek a meg nem lőtt medve bőre eladását juttatja eszébe, csak mosolyt kelt. Másodszor tudomásunkra juttatja hadjárata tervét. Ezt a tacticát, azt hiszem, sem Moltke, sem Todtleben, sem Philippovics nem irigyelnék Haeckeltől. Mi pedig azt mondanók Gratianoval: „köszönöm zsidó, hogy megtanitottál", ha t. i. volna mit köszönni rajta. Harmadszor, hogy az első támadással az egész munitio el van lőve, üres ágyuktól pedig vajmi keveset félhetni.

Az első észrevétel nem igényel további fejtegetést; hanem igenis a haditerv és a szerinte intézett támadás. Haeckel, mint idézett szavaiból világos, a logikára, jelesen az elválasztó (disjunctiv) itéletek s a velök eszközlött következtetések tanára, röviden mondva a „principium exclusi tertii"-re támaszkodik. Kétségen kivül erős, hatalmas fegyver — eszményileg, u. m. egész tökélyiben tekintve. De lám alkalmazásában két botránykő van: az, hogy „milyen a fegyver?" és az, hogy „miképp használják?" — Mert ime, a hamis próféták is próféták és Krisztus mondataként „juhok ruházatiban jőnek hozzátok, belől pedig ragadozó farkasok." Nagyon silány sophisma volna az, a melynek a ruházata feddhetetlen alaku syllogismus képét ne mutatná. Másfelől ügyes vitatkozó több sikert arathat a sophismájával, mint a fegyverét forgatni kevésbé tudó ellenfele tartalmilag és alakilag tökélyes, talpraesett syllogismusával.

Lássuk hát minő aczélból készült és miképp van kifenve a Haeckel fegyvere. A próbakövet ő maga nyujtja nekünk egy részben, midőn azt állitja, hogy dilemmájában „a két tan" (evolutionismus és creatismus) „legegyszerübb főállitmányai lehető legélesebben és tisztábban vannak szembeállitva egymással." Azt kell hát

Siege unserer heutigen Entwickelungslehre sehr zu statten gekommen, dass ihr Hauptproblem, die Frage von der Entstehung der Arten, mehr und mehr vor die entscheidende Alternative gedrängt wurde: Entweder haben sich die Organismen natürlich entwickelt, und dann müssen sie alle von einfachsten gemeinsamen Stammformen abstammen — Oder das ist nicht der Fall, die einzelnen Arten der Organismen sind unabhängig von einander entstanden, und dann können sie nur auf übernatürlichem Wege, durch ein Wunder, erschaffen sein. Natürliche Entwickelung oder übernatürliche Schöpfung der Arten — zwischen diesen beiden Möglichkeiten ist zu wählen, ein Drittes gibt es nicht."

*

legelsőben részletesen megvizsgálnunk, meg van-é e két kellék: az élesség és tisztaság, a felállitott dilemmában. Vegyük egyenként az elemeit. „A szervezetek“ (érti hihetőleg a szerves testeket, melyeket mi élő testeknek mondanánk) fejlődtek“ egyfelől, „teremtettek“ másfelől. Az ellentét elég éles — alakilag, mert az első, a mint szokták mondani „belszenvedő“, a második „külszenvedő“ forma. De vajon a kétképp, sőt két különböző szóval jelölt cselekvény ellentétes-é? azt kétségbe hozhatni. Hisz a „teremtetik“-nek az alaki ellentéte, a „terem“ ez pedig és a „fejlődik“ akárhányszor azonos cselekvényt vagy műfolyamot jelent. „Az alma terem a fáján“, vagy az „alma fejlődik a fáján“, e kettő egy értelmü. A két kifejezés tehát nem csak „éles“ ellentétben nincs, hanem tartalmilag éppen azonos lehet. Mi több, maga Haeckel sem tartja ellentétesnek a két fogalmat, miután egy vastag könyvet irt e czim alatt: „Natürliche Schöpfungsgeschichte“, melyet a német nyelv tudva levő szabályai szerint magyarra csak így lehet forditani: „a teremtés folyamának természetes történelme“. De akár hogy forditsuk, annyi világos, hogy a „teremtés“ bizonyos értelemben „természetes“ is lehet. És ebben az értelemben czíme további folytatásában: „fejlődés“-nek nevezi maga a szerző is. És ha csakugyan ellentétesek volnának is, de az ellentétesség csak a két szó, illetőleg a két fogalom, beható elemzése következtében lehetne „tiszta“; de amúgy szárazon mondva ki, nem az. Menjünk át most a jelzőkre. Ezekben: „természetes“ és „természetfeletti“ az ellentét sem nem éles, sem nem „tiszta“, egyszerüen abból az okból, hogy a dilemmában, hogy választatásra és így következtetésre jogositson, az ellentett mondományoknak nem csupán elleneseknek (contraria), hanem éppen ellenmondóknak kell lenniök, „Természetes“ és „természetfeletti“ nem ellenmondók; mert az utóbbi sem azt nem teszi, hogy „nem természetes“, sem azt hogy „természetellenes“, hanem legfeljebb csak azt, hogy feljül van a „természeten“, uralkodik rajta, rendelkezik vele. E pedig nem hogy megtagadása volna a „természet“-nek, hanem éppen elválhatatlanul függ tőle. Természetfelettit „természet“ nélkül úgy nem gondolhatni, mint madarászt „madár“ nélkül. De hát ellentéte, tagadása-é a madár a madarásznak vagy ez annak? Természetes és természetfeletti tehát valóságban és képzeletben összeférhetők, szintúgy mint úr és szolga egy személyben, és teljességgel nem vagyunk kénytelenek valamelyiköket a másiknak kirekesztésével választani.

Valaki úgy közölhetné a vágást, hogy hiszen H. nem a két jelzőt, se nem a két jelzettet külön-külön állitja szembe egymással, hanem kapcsolatosan a jelzetteket a jelzőikkel." Én pedig azt felelném ennek a jóakaratu közbejárónak, hogy kisértse meg bárminő példában, miképp birna nem ellenmondó két fogalmat, megint nem ellenmondó két jelző hozzá ragasztásával ellenmondóvá tenni. Egy szó mint száz, a Haeckel dilemmája felettébb lágy aczélból készült fegyver s úgy nem vág mint a bot. — „Tékel!" (Dán. pr. 5, 27.)

No, de ha rosz a fegyvere, talán annál ügyesebben tudja forgatni. Meglátjuk. Hanem elébb egy kis számvetésünk van H. urral. T. i. kinek és mi joggal szabja eleibe a választást az egyik fél, még pedig úgy, hogy mind a két ügynek ő az eléadója? Mert bizonyos, hogy a magáét tudja s bizvást fel lehet tenni, hogy a legkedvezőbb szinben tünteti elé, holott az ellenfélét aligha oly jól tudja és bizonyosan nem szinezi valami reábeszélő modorban, hogy többet ne mondjunk. Midőn választott biróhoz folyamodnak a perlekedő felek, közmegegyezéssel teszik s mindenikök saját szószollója a maga ügyének, legalább nem bizza a másik félre. Ennél fogva, ha még annál élesebb és tisztább volna is a dilemmában az ellentét kifejezése, semmi bizonyitó ereje nem volna. És csak azért elegyedtünk a kritikájába, nehogy a csatát kikerülni láttassunk. Most már folytatjuk:

Ismeretes az olvasó előtt ez a szólam: „a sorok közt olvasni." Ennek akkor van helye, mikor azt hisszük, hogy az iró egy vagy más okból nem fejezte ki szabatosan a gondolatát s nem mondta ki világosan azt, a mit akart, hogy értsen az olvasó az ő irományából. A sorok közti olvasás lehet inkább vagy kevésbé jogosult, de minden esetre a szöveget hiányosnak, tökélytelennek téteti fel. A dolog maga elég gyakori és némely olvasónak szintúgy szenvedélye; de csaknem hallatlan az, hogy a szerző maga szólitson fel a sorok közt olvasásra és ő nyilvánitsa az által a szövegét hiányosnak, tökélytelennek. Erre példát adni Haeckelnek volt fenntartva.

Ha ő t. i. a dilemmáját szárazon oda veti imígy: „Természetes fejlés vagy természetfeletti teremtés: tessék választani!" ezzel ugyan a kimutatott hibáknak egyike sem enyészik el; de akárhány olvasó előtt úgy mutatkozik, mintha az átalános cosmologia titka volna benne oraculumszerüleg kimondva s nem félek szerző ellenmondásától, midőn azt állitom, hogy éppen ez is volt az ő végczélja. De ő gondoskodik elve értéke csökkentéséről, és mint a feljebb

adott teltes idézetből (332. lap.) kiviláglik, figyelmezteti az olvasót, hogy nem kell a dilemmát éppen betüszerinti átalánosságban érteni, mert abban nem a fajok, azaz, a természeti productumok létrejöttéről, hanem csak hasonlóságaik és különbségeik eredetéről van szó, s mind az „evolutionismus" mind a „creatismus" csakis az utóbbit akarja kimagyarázni.

De ezzel aztán az egésznek a cosmologiai jelentősége nem csak megcsökken, hanem éppen el is enyészik, mert a faji különbségek magyarázatával a dolgok eredete nincs megmagyarázva. A kettő közt oly széles hézag tátong, hogy azt áthidalni sem inductiv tudomány, sem speculativ metaphysica, — és oly mély, hogy betölteni sem evolutionismus, sem creatismus nem birja. És ha ez igaz, a következik belőle, hogy Haeckel bizony nem a legderekasabban forgatja fegyverét.

De azért még nem vertük ki a kezéből, hanem más fogással él és azt állitja, hogy az evolutionismus igen is betölti az imént emlitett hézagot és kulcsot ád a kezünkbe, mely ajtót és útat nyit nekünk a cosmologiához, megértetné velünk a világ alakultát, ha az ellenfél nem volna oly buta eszü, hanem tiszta fogalmat szerezne magának róla. Jelesen „összevétik a fejléstant (Evolutionslehre) a származástannal (Deszendenclehre) és ezt megint a Darvinismussal." Meg is szánja a mi vakoskodásunkat és kis időre fegyverszünetet engedve megismertet a „három nagy elmélet különböző határkörével és egymás alá rendeltségével" a következőkben:

I. Az átalános fejléstan, a progenesis-elmélet [1]) vagyis a fejlés-elmélet (legszélesb értelemben) mint mindent összefoglaló világnézlet azt teszi fel (nimmt an) [2]) hogy az egész természetben nagy, egységes [3]), szakadatlan és örök fejlődés van folyamatban, és hogy az égi testek járásától és a hengergő kő esésétől fogva a plánta növekedéseig, kivétel nélkül minden a mi természeti jelenség, azonegy nagy o k t ö r v é n y (Causal-Gesetz) szerint történik, hogy elvégre mindnyájok az atomok mechanikájához szabja magát: és ez (t. i. minden, a mit ebben a kikezdésben H. után megiránk), „a mechanikai, egységes vagy monisticus világnézlet, egy szóval M o-

[1]) „Progenesis" mit tesz, bajos megmondani, szószerint a levést megelőző állapotot tenné, de igy nincs igazolva a használata.

[2]) „Nimmt an", megint leforditathatlan német idiotismus. Valahányszor hát eléfordul „tesz fel" szólammal élek.

[3]) Einheitlich.

nismus." Mintha hallanám Haeckelt kérdeni: „Értik-é?" De azt kell felelnem reá magam és pártfeleim nevében, hogy: „Hallani, halljuk; de érteni, nem értjük, míg bizonyos kétségeink eloszlatva nem lesznek."

Kérdés nevezetesen, hogy ebben: „azonegy oktörvény", az „azonegy" csak a „törvény"-re vonatkozik-é, vagy csak az „ok"-ra, vagy mind a kettőre? Hogy itt a német nyelv szabályainál fogva el nem igazodunk, kitetszik abból, hogy a Haeckel nagy könyve czímében: „Natürliche Schöpfungsgeschichte" éppen az a nehézség akaszt el. No már, ha csak a törvényre vonatkozik az „azonegy", úgy ez az állitás: a természet minden jelensége azonegy oktörvény szerint történik", se többet sem kevesebbet nem tesz, hanem csak azt, hogy „mindennek oka van" s ebben nincs köztünk pártkülönbség, mert hiszen azt mindnyájan valljuk, s nem birjuk megfogni, miképp tulajdonithatja kirekesztő sajátjának ezt az elvet a „fejlés elmélete"; holott az minden philosophiában — a skeptikusok kivételével — érvényes és kétségtelen.

Ha ellenben az okra is vonatkozik az „azonegy", még nagyobb a baj. Mert ugyanis lehetetlen, hogy „azonegy" oknak különböző foganata vagy eredménye legyen, t. i. annyi és oly különböző", a mennyi és a mily különböző a természeti jelenség! Különböző okoknak igenis lehet és kell különböző eredményeket tulajdonitni, de azonegy oknak többféle eredményét sem képzelni, sem gondolni nem lehet; 24 betüből szerkesztődhetik „Ilias", de egyetlenegyből semmiképp sem. Ezt a képtelenséget már örömest átengedjük kirekesztő birtokul, megkülönböztető jellemvonásul a Haeckelféle fejléselméletnek. Legfeljebb a creatisták szélső balja, — mert creatista és creatista közt is van ám különbség, — osztozhatnék benne vele. Akarnak-é osztozni, nem tudom; de a „fejléselmélet" úgy látszik magáénak vallja a második feltételt, az ok egyetlenegy voltát, miután meg is mondja, hogy mi az: „az atomok mechanikája." Csakhogy itt újabb kérdés lebben fel, az t. i. hogy lehet-é az „atomok mechanikáját" egyetlenegy ok-nak nevezni? Nemde nem hinnivalóbb-é, hogy az a kifejezés okok csoportját foglalja magában, mi aztán az elébbi egy okot meghazudtolná. Ebből már bonyolodjék ki, a hogy birja. Mindenesetre tüzet dobtunk az ellenség raktárába s ha éghető anyag van benne, az emésztő elem megteszi a magáét.

Meg biz a. És még ha feleslegesenis, hátra van egy kérdés. T. i.

akár egyetlen egy okban, akár csak egy törvényben rejlik a Monismus lényege, mi joggal tulajdonitja magáénak a „fejléstan“? Azonegy dolgot vagy eszmét teszen-é a kettő: az atomok mechanismusa és a fejlés? Mikor egy akár pajkos, akár felbőszült tömeg egy népszerütlen egyén ablakára követ dobál s darabokra töri, fejlés-é? Mikor a durrlég fellobban s az oxygen a hydrogennel egyesül, az fejlés-é? Az égi és földi testek egymáshoz való vonzalma fejlés-é? Mikor a Vesuv lávája Herculanumot, Pompeiit elboritja, fejlés-é? Ha mindezekre s számtalan ilyekre kielégitőleg megfelel az „átalános fejléstan“, akkor megengedjük neki, hogy igényt tartson a cosmologia méltóságára. Addig pedig: manum de tabula, magyarul „körmöd varga!“

A Monismussal hát elbántunk volna. Lássuk már a második tant.

„II. A s z á r m a z á s t a n (Descendenz-Theorie), mint a szervezetek természetes keletkezéséről való összes tanitmány, azt teszi fel (nimmt an) hogy minden szerkesztett szervezet, mint soksejtü állat és növény, egysejtüektől s az utóbbiak egészen egyszerü ősszervezetektől, Monerektől származnak. Minthogy látjuk, hogy a szerves alakok (species), az állatok és növények fajai a l k a l m a z k o d á s által szemünk láttára változnak; minthogy belalkatukbeli hasonlóságukat csak közös törzsalakoktól való ö r ö k l é s s e l lehet észszerüen kimagyarázni; tehát kéntelenek vagyunk az állatoknak és növényeknek legalább a nagyobb főcsoportairól, a sergekről, rendekről sat. feltenni, hogy közös törzsalakok voltak az elődjeik. Ezek száma annál fogva igen csekély fogott lenni és az őseredeti törzsalakok csakis Monérek lehettek. Az, hogy utoljára is e g y e t l e n e g y ily törzsalakot teszünk fel, vagy többet, az a származás elméletének voltaképp mind egy. Szintúgy mind egy azon tan fő gondolatára nézve, akárminő mechanikus oknak tulajdonitsuk a fajok átalakulását. De már a fajok á t a l a k u l t á t okvetetlenül fel kell tennünk s azért hát a származás elméletét méltán nevezik á t a l a k u l á s t a n á n a k is, avagy t r a n s f o r m i s m u s nak; meg még L a m a r c k i s m u s nak.“

Ezt már értjük: elég tiszta. Aztán igaz is, hogy az illető elmélet azt, a mit leiránk, mind felteszi, de vajon kell-é feltennie, vajon jól teszi-é fel és vajon egyebet nem tehetne-é fel: mind kérdésbe jöhetnek. Vegyük sorba és keressünk feleleteket rájok.

Előttünk, emberek előtt, a világ az ő physikai és erkölcsi té-

nyeivel; előttünk a természet az ő megfogható és megfoghatatlan jelenségeivel és bizony úgy volt és nem lehetett másképp, mintsem hogy a gondolkodó ember, mihelyt az élet gondjai, állati ösztönei kielégitése szellemi tehetségeinek egy-egy kis szünetet adtak, mihelyt gyermekies illusioi köde szakadozni kezdett és oszlása egy távulabbi ég derült kék foltjaira kilátást nyitott, figyelmét azok a tények és jelenségek nem csak pillanati egyes érintkezésökben és vele való viszonyaikban, hanem összeségökben s egymáshoz való tárgyias kapcsolataikban is megragadták; szóval, az ember elmélkedni kezdett. Észrevette nem csak azt a véghetetlen, legalább határtalan különbféleséget, mely egy fogalom alá gyüjtésöket, sőt fogalmak alá rendezésöket felette bajossá teszi, hanem igen gyakran oly ellenkezéseket is, melyek ama bérendezést reménytelenné teszik vagy éppen meghiusitják. De nem mult el, sőt nem is csökkent a vágya a végrehajtására, és mint az a közkatona, a kinek hadnagyságra sincs kilátása, mégis fővezérségről álmadozik, mint az a született mechanikus, a ki kellő ismeretek hiánya miatt egy malmot se birna szerkeszteni, mégis, sőt mindenek előtt egy örök mozdony készitését veszi czélba, úgy az elmélkedésre ébredett emberiség is, mielőtt egy „hengergő kő leestét“ birta volna kimagyarázni, egyszerre a világ szerkezete és létrejötte kimagyarázásához látott. Igy hát az emberi elmélkedés legelső eredménye, a paradicsomi élőfa legelső gyümölcse, az a mit a szó legtágabb, legengedékenyebb értelmében tudománynak nevezhetni, a cosmogonia volt. E volt a legelső világirodalom, e szót ismét széles és az irás eszméjétől független értelmében véve. Sem, Cham és Jafet maradékainak, Iránnak és Turánnak, szóval minden nemzetnek meg volt a maga cosmogoniája, még pedig, jegyezzük meg ezúttal fejtegetés nélkül, szoros és elválhatatlan kapcsolatban, sőt sokszor megkülönböztethetlen vegyületben a vallással. Mondhatni hát, hogy történelmi joggal szerzett közös birtoka az embernek. Ennél fogva, ha természettudósaink, kik annyi titkát deritették fel a rejtélyes természetnek, a kik minket a gőzön lovagolni s a villámmal irni, a hangot látni s a karczolatot hallani megtanitottak, abba a nagyobb feladatba is belévágtak, hogy a világnak nem csak alkotmányát megmagyarázzák, hanem levése módját és feltételeit is egészen és részletesen felderitsék, azt nekik rosz neven nem vehetjük és azt a jogot, hogy ezt vagy amazt a cosmogoniai nézetet vegyék akár tegyék fel, tőlök el nem vitathatjuk. És igy az első kérdésre a felelet, úgy a hogy, meg volna.

Csakhogy jogával élni szabad akaratában áll az embernek s ebben a választásban aztán más tekintetek döntenek. Itt pl., azt tartom, tanácsosabb lett volna a tudomány hőseinek azt az eljárást követni, a melyet követtek a feljebb emlitett pelyhes gépészszel szembe. T. i. nem igyekeztek versenyezni vele, sőt a mechanikai törvények bővebb és pontosabb ismereténél fogva kimutatták neki is vállalata sikerülhetetlenségét. Miért akartak hát a cultura hajnala félhomályában tapogatódzó népekkel versenyezni és igy cosmogoniát alkotni, midőn a természet törvényei és határaik bővebb és pontosabb ismerete meggyőzhette volna őket vagy legalább sejtethette volna velök, hogy vállalatukat nem biztatja kellő reménye a sikernek.

Hogy az első lépés, a „Monismus", fényesen nem sikerült, azt úgy vélem, meglehetősen kimutattam, lássuk már, hogy üt ki a felelet a második kérdésre: „jól tették-é fel" a származás elméletét"?

No, ha oly eljárást, mely a természettudományi kutatásokban s ezek nyomán lelt igazságok lelésében eddigelé követett, helyesnek és sikeresnek ismert módszerrel, szóval: az inductioval nem csak össze nem fér, de vele inkább vagy kevésbé ellenkezik, jónak tartunk, akkor csak siessünk elfogadni a transformismust, mely e negativ jellemzésnek igen jól megfelel. Vessük össze.

A természeti testekben és a természet jelenségei folyamában minden különbféleségök mellett hasonlóságokat veszünk észre és keresünk fel. — Közbeszólva, az utóbbi az a mit hutatás-nak nevezünk. A hasonlóság két elemből áll, u. m. azonosság-ból és különbség-ből. Két háromszög hasonlóságában azonos a „három oldal", a „három szeglet", különbséget tesz az oldalak és szegletek mekkorasága. Egy tő bornyu pázsit és egy csenkesz-faj hasonlatában azonosok az ízék, a párhuzamos erő, s szalag alaku levél, a polyvás virág; a különbség — elég egy — amott a két hím, itt a három. Égő eleven szén, vasrosdásodás és vászonfehérités közt a tanulatlan ember nem lát hasonlatosságot, pedig ott van, és az azonosság bennök az oxydálás *). Nem szaporitom a példákat, hiszen

*) Szintugy átallom, hogy ily ábécze szerü előismeretekkel untatom az olvasót. De, először, biztos és járt úton kell haladnom. Aztán, miért ne lehetne olv. is némileg homályban oly tárgyra nézve, melyben nagy hirü, tekintélyü irók is lőttek bakot. Jelesen J. St. Mill egy könyvében úgy értelmezi az identitást (azonosságot), hogy az „tökélyes és teljes hasonlóság". Ez egy adomát juttat eszembe. K. „Barátom, ismered-é

„légió az ő nevök“ a természettudomány roppant irodalmában, hanem összefogom röviden, a mit még kell mondanom rólok. — A jellemzett azonosságok azok, a miket a természeti testek vizsgálásában ismertető jegyeknek, a jelenségek nyomozásában természeti törvényeknek neveznek. Amazok legfőbbképpen osztályozásra szolgálnak; emezek nem csak ismereteket nyujtanak, hanem gyakorlati irányuak is. Az azonosságok felkeresésekor azonban épp oly gonddal forditnak figyelmet a különbségekre is. Mert egy az, hogy azok az összehasonlitott tárgyak külön tulajdonságai, tehát ismeretökre okvetetlenül szükségesek; másfelől pedig ismét más tárgyak hasonlatosságaira s ezekben újabb azonosságok felfedezésére vezetnek. Ezt az eljárást nevezik „inductio“-nak, melyet annál fogva röviden „azonosságok felkeresésének“ értelmezhetünk.

Még csak egy igen fontos pontra kérek figyelmet s azzal aztán meg lesz vetve kritikánk alapja.

Az összehasonlitott tárgyak, a természeti testek és jelenségek, tények levén, hasonlóságaik és az ezek közt rejlő azonosságok is csak tények lehetnek. És igy, valamint a tárgyak maguk, úgy ezek is tapasztalat alá jöhetnek és magukra vagy vegyesen, tisztábban vagy homályosabban, közetlenül vagy más tény közbejárásával eszközölve, érzékeinkkel felfoghatók. Igy pl. a hullámzó haladást egy tóba vetett kővel a viz tükrén támasztott karikákon közetlen és tisztán tapasztaljuk, de a hangban csak a Chladni figuráin, vagy egy hangzó villával irt kigyódzó vonalaknál fogva, vagy egy ágyulövéstől megrezzent ablakon észleljük.

Most már elévehetjük a Haeckel inductioját, melylyel a transformismust, az átalakulás tanát akarja megállapitni, és kitanulhatjuk, megfelel-é az imént csak nagyjában, de határozottan jellemzett inductionak.

„Szemmel látjuk“, azt irja, „hogy a szerves fajok, az állatok és növények fajai alkalmazkodás által elváltoznak.“ — Ez futólag megpillantva tény-nek látszik, de biz a csak szemfényvesztés. Való és nem való, tény és nem tény oly mesterségesen vannak Horatius javaslata szerint *) összefűzve benne, hogy a káp-

---

Radzivilt?“ — F. „Nem én!“ — K. „Hát Krakowitzert?“ — F. Hm! na már úgy mégis inkább ismerem Radzivilt“. — Higyjék el a Millista urak, hogy az emberi ész elébb szülte az azonosság fogalmát, mint a hasonlóságét.

*) Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet,
Primo ne medium, medio ne discrepet imum.
(Ars poët. 151. 152.) Nem csak a költésben, hanem a rendszer koholásban is hasznos fogás. Probatum est.

rázó szem elbámul a czifra alkotmányon s hajlandóvá teszi az eszet a vele kapcsolt eszmék elfogadására. De ha kisegitjük ámulásából, máskép üt ki az eredmény. Az egész állitmányban csak az a tiszta való, hogy „a természetben változásokat látunk." De igy kimondva nagyon határozatlan s éppen határozatlansága az oka egyfelől, hogy oly könnyen elfogadjuk; már pedig, hogy biztosan következtethessünk belőle, mint H. kivánja, nem hagyhatjuk meg azt lötyögő tág értelmében. Ugyanis Haeckel „változása" nem csak azt jelöli, a mit mi közönséges emberek tartunk annak, (a miért egykor egy magyar nyelvész azt állitotta, hogy „tojás" = ovum nem jó szó, hanem tojat-nak kell nevezni), t. i. nem csak a változás cselekvényét, hanem azon cselekvénynek az eredményét is, a (több vagy kevesebb ideig) állandó alakot. E szerint hát a kakas a „változása" a csirkének s a pillangó a „változása" a hernyónak. Nevezzük hát a változást e második értelemben „változat"-nak és igy is tiszta való lesz a feljebb fogalmazott állitmány, mert mi „a természetben mind változásokat, mind változatokat látunk." És tiszta való, még ha felveszszük a változatok közzé az úgynevezett válfajokat (varietas) is, akár korcsositás, akár külső körülmények béhatása folytán keletkeztek. Példa reá, hogy vadalmafacsemetéből ízletes jó almát termő fa növekedett. De csakis a mi fogalmazásunk, és nem a Heckelé szerint. Neki ugyanis tovább jár az esze s azt állitja, hogy a természetben minden csupán csak változat, még pedig nem egyedül abban az értelemben, mely szerint az embryoból kutya, a magból szilvafa, vagy a hernyóból pillangó válik, hanem hogy a természetben semmi állandó alak nem létezik és minden a mit fajnak neveznek csupán csak válfaj, melynek eredetét, származását kell keresni. És így az ő fogalmazását az enyimmel párhuzamosan így szerkeszthetni: „a természetben **csupán csak** változásokat és változatokat látunk."

És erről mondom már én, hogy tény és nem tény van szintoly alattomosan, mint mesterségesen összefűzve benne. Tény az, hogy vannak alakok, melyek valódi változatok, mert változásaikat tapasztaljuk; de tény az is, hogy vannak számtalanon olyanok, melyeknek változásait, hogy valaha valaki tapasztalta volna, arról sem szó, sem irásbeli hagyomány — ha csak a tündérmeséket vagy Ovidius átalakulásait nem tartjuk hiteles okmányoknak — nem létezik. Oly dolgok pedig, melyeket sem magunk nem tapasztaltunk, sem másoktól hiteles tudomást róluk nem szerezhettünk, sőt kilátásunk

sincs arra a reményre, hogy szerezhessünk, azok mondom reánk nézve nem tények és igy világos, hogy tények és nem tények vannak összekeverve a H. fogalmazta állitmányban.

Nem tényeket, avagy csak gondolt tényeket valódiakkal öszszevetni, köztök a hasonlatosságokat s tovább ezekből az azonosságokat keresni a Danaidák hordójára és Ixion fellegölelésére emlékeztető, az inductio történelmében hallatlan eljárás és fennebbl állitmányom tehát, hogy Haeckelé az inductiv tudományok módszerével összeférhetetlen, igazolva van.

„Hát," kérdi a transformista, „nincsenek és nem szerepelnek hypothesisek a „tudományban?" — Oh igen is vannak, csakhogy azok nem oly természetüek, mint az a jellemzett „nem tény" és nem is úgy szerepelnek. Egy példa felvilágositja feleletemet.

Tény a hang és tény a világosság: mind a kettőről érzéki tapasztalatunk van, és, már ez egynél fogva, kereshetni köztök a hasonlóságot. De fel is lelték és rögtön utána az azonosságok puhatolása következett Ezt megkapták abban, hogy mind a kettő halad, idő és térmértékkel meghatározhatólag halad. Ezzel azonban nem lehetett „Eurékát" kiáltani, mert a volt a kérdés vajon a kettőjök közös tulajdona, a haladás „azonosság"-é vagy „hasonlatosság"? Mert hiszen haladás két féle van: egyik akkor történik a mikor az egész test, a másik akkor, midőn a testeknek a helyzeti viszonya cserél helyet. Lám a viz és levegő mind a két féle haladással dicsekedhetnek. A viz maga halad, mert láthatólag foly, sőt hajót is vihet a hátán evező és vitorla nélkül. De részei helyzeti viszonya is haladhat, a mint halad is a domborodása és völgyesedése egy tóba dobott kővel keltett karikákban, holott az azokat alkotó viztömeg nem távozik a bécsuppant kőtől u. m. a karikák középpontjától és nem közeledik a parthoz, úgyhogy a karikákra vetett bármi könnyü testet libegteti ugyan, de a parthoz nem hatja vagy ragadja. Hasonló módon halad a levegő részecskéi sűrüdési és ritkulási helyzetviszonya a harangtól a távul levő fülig; holott éppen akkor legmélyebb szélcsend lehet, s hogy a levegő maga is bir haladni, azt fájdalmasan bizonyitják az orkánok, meg a vér- és kénkőesők. Ennél fogva világosan meg lehet különböztetni, melyik féle haladása van a hangnak és a vizhullámoknak s az utóbbiról vette „hullámzó haladás" vagy röviden „hullámzás" nevét, ez a neme a mozgásnak. Ehez járul, hogy a mozgó tárgyakról magukról is különböző érzékeinknél fogva szerezhetünk tapasztalást. A világosságban ellenben

a mozgó tárgyat csupán csak láthatják; a haladás módja érzékelésére pedig már a látás is megtagadja a szolgálatát, csupán csak gyorsaságát tanitja következtetésekből a csillagászat és Fizeau elmés készüléke. Az azonosságot tehát a hang és világosság haladásában tapasztalatilag megkülönböztetni nem lehetvén, csak kitalálni lehetett; de nem vaktában, hanem, az egész természetben tudtunkra másféle haladás mint ama kettő nem létezvén, a kettő között lehetett választani. Newton, a láttan nagy mestere a folyó haladást választotta s ez az alapja és főállitmánya a kifolyás (emanatio) tanának, t. i. hogy a világosság foly vagy lövell ki a világitó testből. És ez egy jeles példája a „hypothesis“-nek, mely a mondottak szerint nem reáfogás, hanem tényt, oly tényt állit, a melynek hasonmásait az egész természetben látni és tapasztalni lehet, és csak az az egy hátrány, hogy éppen a szóban forgó tárgyban, a világosság haladásában n e m lehet, és azért Newtonon és követőin kivül a természettudósok egész seregére nézve fenn marad az a kérdés, vajon a haladásnak nem a második fajtáját, a hullámzást kellett volna vagy kellene-é választani.

Lássuk már a Haeckel javára követelt hypothesist, mely szerint „minden szervezett alak változó“ volna. De hiszen az nem tény, a minek kell lenni minden hypothesisnek, és a milyenek valóban mindazok, a melyek a természettudományban valaha érvényre jutottak. Semmi sem egyéb az, hanem tagadó állitmány, melyet értéke változása nélkül igy fejezhetünk ki, hogy „állandó alaku szervezet n i n c s!“ És ez ha még — feltéve, nem megengedve — igaz volna is, alapul semmi nemü tannak nem szolgálhat, mert tagadó előzménynek csakis tagadó következménye lehet.

Úgy de, másodszor, nem is úgy szerepel ez a követelt hypothesis, mind az igaziak a tudományban. Ebben ugyanis a hypothesis csak végelemzésben pótol egy különben fel nem lelhető azonosságot, illetőleg különbséget. Igy pótol — a feljebb adott példában — az emanatio a világosság és folyóviz tényei közt azonosságot u. m. a folyó haladást; ellenben a világosság és hang tényei közt csak a haladás átalában az azonos tény, a folyás és hullámzás pedig a különbséget tevő tények. Haeckelnél ellenben nem a végelemzésben áll elé a hypothesis, hanem a hasonlitás végett összevetett tárgyak egyike. Az egyiket t. i. a kétségtelenül tapasztalt változatok teszik, melyeknek változásai is szintoly tapasztalhatók; a másikát pedig a reáfogott változatok, melyeknek változásait „szem nem látta, fül

nem hallotta" és soha senkinek ujjabegye nem tapintotta. Vajon mit mondana a természettudósok közönsége egy ily értekezésről: „az unicornis agyveleje összehasonlitása a szarvorruéval" ? Szerzőnk pedig nem csak megteszi hetykén ezt a gyönyörü hasonlitást, hanem egy füsttel lével ki is mondja az azonosságot, u. m. a „változást" és még hozzá ennek az eszközét is: az „alkalmazkodást." Igy kell ugyanis forditnom az „Anpassung"ot, mely ugyan a l k a l m a z á s t is jelent, de mivel az utóbbi szó a l k a l m a z ó t is tenne fel, s e megint t e r e m t ő t juttathatna eszünkbe, lehetetlen hogy imigy értette volna a „teremtés" halálos ellensége. De biz igy is baj, mert „alkalmazkodik" cselekvő ige és azt teszi más szóval, hogy „alkalmazza magát". E szerint midőn a hermelin fehér bundát vált, alkalmazza magát a télhez", mi körülbelől olyan mintha azt mondanók, hogy az a kit lefektetnek a deresre, a l k a l m a z k o d i k a 25 bothoz! Másfelől a sem segit a dolgon, ha éppen szenvedő értelmet adunk is az alkalmazkodásnak, mert mint Nägeli a növényekre nézve alaposan és részletesen kimutatta, teljes lehetetlen oly törvényt lelni fel, melynél fogva bizonyos körülmények ezt vagy azt a szervezetet határozott változásokra kényszeritenék *). A körülmények béfolyása tehát még a válfajok keletkeztét sem magyarázza ki, nem hogy a reáfogott változatok, a fajok átalakulását.

Egy cseppet sem használ hát Haeckel vakmerő, ingyen állitásának sem mentségére, sem támogatására az, ha ő vagy más akárki hypothesisnek nyilvánitja, mert biz' a nem felel meg ennek a fogalomnak sem mivoltában, sem használata módjában. És világos, hogy ez a torha alap nem hogy szilárdabb épületet, de azt a kártyavárat se birja meg, melyet reá akarnak rakni, t. i. az ő s a l a k o k fellelését. Pedig mily csinosan van összeállitva az az épület: transformismus. „A mostani állat és növényalakok v á l t o z a t o k. A változás az egyéneken történik és új szervek keletkezésében áll, melyek tehát a szülőikben nem voltak meg, minél fogva ezek egyszerüebb alakuak voltak, mint maradékaik. Az egyszerüebb szülők megint v á l t o z a t o k levén, még egyszerüebb őseik kellett hogy

*) Nägelit pedig arra kényszeriti az a lehetetlenség, hogy az élő lényekben levő, változás- „hajlam"-nak vagy dispositionak tulajdonitsa a vitatott jelenségeket. Nem tehetem, hogy ne idézzem a Molière „képzelt beteg"ebeli hires passust: „Dic mihi causam et rationem quare — opium facit dormire? — Quia est in eo virtus dormitiva — cujus est natura sensus assoupire".

legyenek, s ezeknek ismét még egyszerüebbeknek. És igy az idők mélyében fokozatonkint mindig hátrább haladva, végre elérkezünk a lehető legegyszerüebbekhez: a „m o n é r"-ekhez. Ámde mindenik lépcsőn két rendbeli maradék keletkezett. Az első csoport megtartotta változatlanul a szűlői alakokat, a második nem, hanem elváltozott. Mind a két csoportban működő általános törvény az „ö r ö k l é s" (Vererbung), oly formán, hogy az első csoportbeliek változatlanul megtartották az örökségöket; a második rendbeliek elváltoztatták, illetőleg az örökölt szerveket újabbakkal szaporitották*). És ez a kétáguság magyarázza ki azt, hogy ma már minden fokozatnak vannak állandóknak látszó képviselői, a monértól az emberig."

Az idéző jel nem azt teszi, hogy én Haeckelt vagy Lamarckot követtem szórul szóra előadásomban, hanem csak azt, hogy az ő rendszeröket igyekeztem röviden és mégis érthetőbben (s jobb logikával, mint a milyennel a Haeckelből híven forditott, feljebbi idézet dicsekedhetik, tudomására adni olvasóimnak. De igy is, úgy is, nemde diszes épületnek látszik. Pedig így is, úgy is, amolyan Potemkin-féle, festett coulisseákból álló város, melyben a valóság éppenségesen hiányzik. Mindazon fokozatok, a melyekről szó vala, igazán léteznek, de a mi az állitott fődolog benne, hogy t. i. egyiknek a másikra való változása által jöttek volna létre, arra egyetlenegy tapasztalati adat sincs és mindnyája hiu ábrándozás vagy, a mi roszabb, szemfényvesztés. Hiszen maga Haeckel sem állitja, hogy azok tények, hanem csak annak, a minek nem tény voltát kimutattam, a magyarázatára megkivántató felvétel, mondjuk: hypothesis **).

---

*) Volna még egy harmadik csoport is, ugyancsak minden fokozatban, azoké az alakoké t. i. a melyek vagy elvesztettek valamit abból a mit örököltek, vagy tán nem is örökölték egész vagyonát a szülőiknek. Ez igenis egyik czikk a transformismus codexében, melynek a neve „vissza- v. hátra-alakulás (Rückbildung). De minthogy az nincs emlitve a világositott idézetben, nem akartam terhelni vele expositiomat. Különben az is éppen úgy jön kifogás alá, mint a többiek.

**) A közelebbről vitatott czikkben a Lamarckismust a Darwinismustól akarja H. megkülönböztetni. Véleményem szerint rosszul különbözteti. Mert a „Descendenten-Theorie és az ehez tartozó fő fogalom, az „alkalmazkodás", éppen oly voltaképpi alkatrésze a Darwinismusnak mint a Lamarckismusnak. Az igazi különbség az, hogy Darwin a nagyobb osztályok nak megfelelő typusokat, tehát az osztályt jellemző minden vonásokat, egyesitő lényeket külön vesz fel ősökül. A transformismus ellenben egyik osztályt a másikból s mindnyájokat a protoplasmából származtatja.

És igy elérkeztünk a harmadik kérdéshez, vajon megkivántató, vajon szükséges-é a létező, különféle fajok, nemek, rendek, sergek sat. létrejötte kimagyarázására, illetőleg megértésére, az a hypothesis és nem lehet-é ugyan a végett egyebet is felvenni? Erre pedig a felelet egyszerüen az, hogy igenis van és ez, — ha úgy tetszik, nevezzék hypothesisnek, — a teremtés.

Pokoli vagy Homeros szerint Olympusi kaczaj *), a transformisták részéről. Aztán, mikor szóhoz jöhetnek, kiáltják: „hisz a nem hypothesis, hanem csoda! értik-é? csoda!" Hanem én biz' ezen egy cseppet sem pirulok el. Miután a tudomány férfiai széltiben emlegetik „a természet csodáit" nem mint gúny, hanem mint bámulás, méltó bámulás tárgyait, nem látom át, miért lenne valamit elundoritóan, leverően, eltipróan, bélyegző jelző vagy praedicatum, miért legyen a képtelenség (absurditas) synonymája a csoda? És ha az volna, akkor azt nem tudnám, mi joggal sütik reá vele a képtelenség bélyegét a teremtés eszméjére? Megérdemli, hogy puhatolódjunk iránta, mert ezen, mint sarkon, fordul meg az ügy.

Volt a középkorban egy büntetés neme, mely abban állott, hogy az elitéltet levetkeztették, lágy szurokkal békenték, egy kád pihébe dobták s aztán mint kétlábu tollas állatot hajhászták város szerte. Ily formán tettek az anticreatisták a szegény „teremtés"-sel. Könnyen kitelt tőlök; mert a szuroknak (a szó minden értelmében) bőviben vannak, a „pihe" pedig csak e kis szóból áll: „semmiből". Valahányszor a szóval élnek, kivétel nélkül oda értik és akarják értetni a „semmiből"-t, mintha elválhatatlan és lényeges jegye volna a „teremtés" fogalmának. Pedig abból semmi sincs, mint világosan ki lehet történelmileg mutatni.

Reánk keresztényekre nézve legelső kútfeje e szónak az Elohim-hagyomány 1. verse: „kezdetben teremté Isten a mennyet és földet." De sem itt, sem másutt az egész Bibliában egyetlen egy helyen is a „semmiből" jelző nincs hozzá ragasztva vagy csak sejtetőleg is melléje téve. Van ellenben akárhány hely, a hol a dolog értelme

*) Ilias I. 599. ασβεστος δ' ἄρ' ἐνῶρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσιν.
(szűnni nem tudó kaczagásra fakadának a boldog istenek.)
Ezzel azonban nem akarom én az anticreatistákat hozzájok hasonlitni. Legfeljebb az Epicuruséival lehetne őket párhuzamba tenni. De a hasonlitás részletezésére itt se helyem, se időm és semmi esetre nem válnék becsületére a nevezett felekezetnek.

szerint a „semmiség" eszméje ki van rekesztve. Ennél fogva hiu volna ez a nétaláni ellenvetés is, hogy nem volt szükség oda tenni a szóban forgó jelzőt, mintha fogalma a „teremtés" eszméjét jelelő szóban bé volna természetesen foglalva. A genesisbeli „bârâ" eredeti concret jelentése a simitás, csíszolás és tágitva a végleges elkészités, tökélyre vitel és utoljára: csinálás, úgyhogy az idézett verset egyenesen igy lehetne forditani: „Kezdetben csinálá Isten a mennyet és földet." Hasonló kapcsolat lebeg a görög „k o s m e o" és „k o s m o s", a magyar „c s i n á l" és „c s i n o s" közt. Éppen oly ismeretlen a görög és latin cosmogoniában, — Hesiodusra és Ovidiusra hivatkozom, — a semmiből való létesités eszméje. Azt hiszem nem hazudtolnak meg finnistáink, ha ugyanazt mondom ki a turáni cosmogoniáról is. Az indiaiban a teremtést a „szrdzs" gyök fejezi ki *). Ennek már a kezdeties értelme, u. m. „a magából kilövellés", mondhatnám sugárzás, más, mint a honnan a „b â r â" a „k o s m o s", vették eredetöket, de ebben sincs valami a mi csak eszünkbe is juttatná a „semmit." Vegyük már most gondolóra a korunkbeli nyelvekben mindennap használt kifejezéseket, melyekben a müvész és átalában a génie „teremt", melyekre példákat gyüjteni felesleges fáradság volna; de mindnyájokban könnyü fellelni a szanszkrit igegyökben rejlő eszmét. Szintúgy mentek a semmi eszméjétől a magyar sajátos szólamok, mint: pénzt t e r e m t e n i; na ezt ugyan k i t e r e m t e t t é k; t e r e m t s d elé a „föld fenekéből is;" melyekhez számithatjuk még a káromkodó „teremtettét" is. Világos hát, hogy a „teremtés" fogalmával sem együtt nem jár, sem benne nem rejlik a semmiből való létrehozás eszméje, és „teremteni" csak annyit tesz, hogy valamit a mi az előtt nem volt, valahonnan, valamiből, valami módon eléállitani, és e tág értelemben a csizmadia éppen úgy teremtő mint Goethe és egy pár csizma s „Faust" egyaránt teremtmények. Azok, a kik önkényesen hozzá kapcsolják a vítatott jelzőt, v a g y rhetorikai díszitmény, szinezés, epithetum otiosum gyanánt használják meggondolatlanul; v a g y mint némely theologus és a katechismusok, — azok persze nem iszonyodnak a csodától, — magasztosságot, bámulatosságot

---

*) Tartok tőle, hogy a mi kis becsületet szereztem magamnak a finnisták előtt azzal, hogy az imént rájok hivatkoztam, rögtön megint elvesztem, ha megmondom, hogy én a Szanszkrit s z r d z s győk és a magyar s a r j a d z- törzsök közt igen szoros rokonságviszonyt lelek mind hang mind jelentés tekintetében.

akarnak adni a nekik nem elég praegnansnak látszó „teremtés"nek; vagy mint Haeckel és Comp. rosz hirbe akarják keverni a szót és a vele jelölt eszmét, azt hivén Basilioval, hogy: „el kell veszni annak, kit igy rágalmaznak", (nem akarok erősebb közmondásra hivatkozni). Lett is az a szerencsétlen következménye, hogy a „semmiből levés" sibboleth-té vált egyfelől a theologia, másfelől a philosophia és a hozzá támaszkodó „tudomány" között. Én pedig az iménti lehozatalra támaszkodva bátran kimondhatom, hogy a „teremtés" a hamisitatlan értelmében természetes jelenség. Sőt tovább megyek: megcserélve a vitatott dilemmabeli jelzőket imígy állitom fel: „Természetes teremtés vagy természetfeletti fejlés; tessék választani!"

A dilemma második tagja felett, gyanitom, pártfeleim is megcsóválják a fejöket. Hiszen hadd csóválják, a míg kimagyarázom. „Üss, csak hallgass meg", mondá Themistocles Eurybiadesnek.

„Fejlés" vagy „fejlődés" és a vele rokon jelentésü szavak hogy mit tesznek, legalább concret alkalmazásukban mindenki tudja, és érti hogy „fejlődnek a levelek", „fejlik a fa rűgye", „feslik a bimbó", „nyílik a virág", „pattan arczon a fakadék", „hasad a hajnal", „fejlődik a gőz a földből", „bontakoznak az események", „kél a mag", „csirázik a pityóka", „sarjadzik a fán a jövés". A fogalomnak, bármi név alatt gondoljuk, két fő jegye van. Egyik az elválás vagy kiválás (egész a határáig, a csupa kidomborodásig). Másik az, hogy a fejlés által keletkezett test, az előtt meg volt mint kisebb és tömöttebb állomány, melynek a fejleménynyel való azonossága kétségtelen; — nem lett, hanem csak világra jött. Ellenben az, a mi „teremtés" által jutott létre, igazában lett, az előtt pedig nem volt. A „Madonna di San Sisto," meg Antigone, nem léteztek, mig Raphael és Sophokles nem teremtették. Aztán, a teremtmények összetétel útján nyerik a létöket. És, jegyezzük meg ezúttal, most már a jelen czikk elején függőben hagyott ellentétesség is a „fejlés" és „teremtés" közt tisztába van hozva és világos, hogy azok ellenesek (contraria) ugyan, de nem ellenmondók (contradictoria).

No már: tény az, hogy a szervezetek mindnyájan fejlenek. Régi dolog. Igazsága elismerése sem várt a transformistákra, mert Harvey már ez előtt több mint 200 évvel megirta, hogy „omne vivum ex ovo": minden a mi él, tojásból keletkezik. Mellőzöm azt a végtelen csavarhoz hasonlitó kérdést: mi volt hát elébb, a tyúk-é

*

vagy a tojás? reménylvén, hogy majd meg fogják oldani a transformisták; hanem csak arra figyelmeztetem az olvasót, hogy a tapasztalás csakis azt az egyetlen egy tényt igazolja, hogy minden kész szervezet a tojásából vagy csirájából fejlett. Mihelyt pedig ezen az actuson túl akarunk menni, hogy hát a tojás vagy csira hogy lesz? legott nem is a hypothesisek, hanem a merő hozzávetések (conjecturák) terére lépünk. Csak annyi bizonyos, hogy a létrejövésnek csak két módja levén, u. m. vagy a fejlés, vagy a teremtés; tehát a csiráét ezek valamelyikében kereshetjük. Vegyük elébb a „teremtést.“ Ennek a hozzávetésnek elutasithatatlan következménye az, hogy valahol és valamikor „fejlés“ van, ott és akkor mindig „teremtés“ is van; van ellenben teméntelen jelenség a természetben, a melyekre nézve fejlésről beszélni nem lehet, de „teremtés“-ről igen is; ennél fogva a cosmogonia átalános elve a teremtés, nem a fejlés. Lássuk a második felvételt, mely szerint hát a csira is fejlődik. Úgy de ekkor a fejlődésnek megállapitott fogalma szerint a csirának is csirájának kell lenni s az utóbbira nézve megujjulván a dilemma, vagy még is csak a teremtéshez kell folyamodnunk, vagy pedig ha a „fejlés“-hez ragaszkodunk, az egyik a másikból fejlődő csirák véghetetlen lánczolata áll előttünk, melynek egyetlenegy szeménél sem lehet megállanunk. Nem csak én következtetem ezt, k. ó. hanem a mult száz physiologusai egy részének bévett tana volt, melyet ugyan nem hátra néző irányban, hanem eléfelé tekintve, úgy mondtak ki, hogy egy állatban vagy növényben megvannak minden jövő nemzedékek csirái egyik a másikba dugdosva, oly formán, mintha egy nagy skatulyában egy kisebb, ebben más még kisebb s igy a véghetlen kicsinységig mind kisebbek volnának foglalva és azért (leforditbatatlan szóval) „Einschachtelungstheorie“-nak nevezték. De neve lehet a legnagyobb képtelenségnek is és azért a véghetetlen fejlődés, akár hátra, akár elé, akár egyszerre, mind a kétfelé természetfeletti „nem tény“ s utóbbi dilemmánk teljesen igazolva van. A cosmogonia átalános elvévé tehát a „fejlés“-t sem Monismus, sem Transformismus tanai nem varázsolják, ha csak „csodát“ nem tesznek.

Ne féljünk tehát a sibbolettől, álljunk bátran és ingathatatlanul a „teremtés“ eszméje mellett egész addig a felséges nyilatkozatig: „Monda az Isten, legyen világosság és lőn világosság“, melynek magasztossága a nem keresztény Longinust is megragadta. Magasztos voltát pedig nem a „semmiből levés“ képtelen fogalma, hanem a levés rögtönsége és eszközlése szellemisége jellemzik.

ANGELO DE GUBERNATIS LEGÚJABB MUNKÁJÁRÓL. *)

GRÓF KUUN GÉZA.

A jelenkori tudományos irodalom terén a megjelenő művek jelesebbjeinek a bennök foglalt egyes új adatok, egyes kérdések felvetése s ezeknek vagy már teljesen kielégitő megoldása, vagy gyakrabban a megoldásokra irányult tudományos kisérletek adnak s biztositanak első helyet. Az új rendszerek alkotásának nem kedvez korszellemünk. A tudományos adatok mind inkább növekedő s hatalmasodó folyamát ki merné látó szemmel s csüggedetlen bizalommal a jövőbe határok közé szoritani, pedig minden rendszer szigoruan határol s a külső tágabb határok közt ismét bensőbb, szűkebb határokat von. A helyes rendszer alapelve: a fejlődés, minden önkényes rendszer alkotása ellen óvást emel s a folytonos gyüjtés, észlelés s rendezés nagy munkája alatt várakozásra int. Az emberi elme meg nem elégedhetik a csupán adatgyüjtő munkájával s az egyes adatok mélyére szállván, azok lényegét s lételök törvényét kutatja, mely törvényeknek megfelelőleg a tények az emberi tudás végtelen birodalmában a lényeges rokonság ismeretjelei szerint csoportosulnak s a természetes rendszer alapfeltételei ilyenképen teljesülnek s valósulnak meg. Angelo De Gubernatis egynehány korszakot alkotott munkájában, igy a többi közt azon munkájában, melyről e helyen értekezem, nemcsak új adatokkal gazdagitotta az összehasonlitó mythologia tudományát s nemcsak tekintettel ezekre s az eddig ismertekre, új kérdéseket vetett fel s azokra válaszolni igyekezett, de az ős hajdankornak a természet felől való fogalmait, csodás hiedelmeit új szempontról vizsgálta meg. Az új szempont még nem érdem, de annál nagyobb érdem, ha a tárgyak vagy a róluk egykor létezett fogalmak oly szempontról tekintve vizsgáltatnak meg, honnan kellő világitás mellett a látható tisztán meglátszik s a rejtélyes értelmü kutató elménk előtt érthetővé válik. De Gubernatis a növényekről való csodálatos és babonás fogalmakat eredetökre visszavezetvén, azok nagy részében mythologiai vagy le-

*) La Mythologie des Plantes. Tome premier (Paris, C. Reinwald et Cie, libraires-editeurs, 1878).

gendaszerü elemeket talált s a még megfejthetlenekre nézve is a hasonló eredetet valószinüvé tette. Vizsgálódási módszere ugyanaz, melyet mythologiai zoologia czimü nagy hirü munkájában oly fényes sikerrel követett, úgy mint a legdőrébb, leghihetetlenebb hiedelmet se tartja csupa képzelet játékának, hanem mélyebb értelmét vizsgálja, mely a természetnek az emberi heves képzeletre gyakorolt élénk benyomásaiban rejlik. Az ős hajdankorban a természetnek első figyelmes szemlélői saját lételükről való öntudatuk világánál a bennök pezsgő élet érzésétől vezetve a természet tárgyait is értelemmel felruházottaknak tartatták, melyek az ember iránt jó vagy rosz indulattal viseltetvén, szándékaikat megvalósithatják s hogy megvalósitsák, csak akarniok vagy felsőbb lényeknek engedelmeskedniök kell. E nézetből önként folyik, hogy a természetnek az emberi képzeletet megragadó tárgyai ha nem is istenek mind, de részesei a folyvást nyilatkozó s tevékeny isteni hatalomnak. A figyelmes szemlélő az ember élete s a növényi élet közt sok meglepő hasonlatosságot talált s e hasonlóság is hozzá járult a növényekről való csodás hiedelmek alkotásához, mely hiedelmeknek megfelelőleg a növény nemcsak élő lény, hanem értelemmel s gyakran egy az emberinél magasabb foku értelem rejtélyes hatalmával felruházott valóság. A mythos azon erős, állandó benyomásokból ered, melyeket a természet meglepő tüneményei az emberre gyakorolnak, mentől meglepőbb, rejtélyesebb valamely tünemény annál könnyebben válhatott a mythos eredetévé, s mi meglepőbb, rejtélyesebb, mint maga az égboltozat s változatos tüneményei! Ezért kereste De Gubernatis a mythosok egy nagy részének eredetét e felettünk végtelenül messze elterjedő távoli világban s a növényekről való mythologiai hiedelmek egy részét is ezen felső erdetetből származtatta. Az ismeretlent az emberi elme valamely általa megismert tárgyról, tüneményről vagy eszméről való fogalma segélyével igyekszik megérteni. Az elmének ezen müvelete a hasonlitásé, úgy mint az ismeretlent az ismerthez hasonlitja s mert ismeretlen a hasonlat egyik része, a hasonlat is csupán a látszaton alapuló s vagy olyan, mely a tárgyak némi hasonlatosságából vagy a szavak több értelmet jelentő használatából származott, mely utóbbi etymologiai mythosnak neveztetik. A kertnek szanszkrit neve u d y â n a emelkedettet, fensőt jelent, s e név nemcsak a földi kerteket, de magát az égboltot, az éjjeli eget is jelenthette s eredetileg ezt jelentette, a mely égi kertnek virágai a csillagok s fái

a felhők, nap és hold. *) Nemcsak a mythosokat alkotó népies képzelet, hanem a természet tüneményeit gondosan leiró tudós is gyakran használ oly képeket, minőket az ó-kor mythosaiban találunk, igy a fiatalabb Plinius azon remek levelében, melyben Tacitust nagybátyja végzetes kimulta felől értesitette, egy a Vesuv felett szokatlan nagy s különös alaku felhőt a fenyőfához hasonlitott: cujus similitudinem et formam non alia magis arbor, quam pinus expresserit (liber VI, XVI), mely hasonlatot Hamilton a Vesuvnak 1767-ben általa megfigyelt kitörésekor helyesnek talált. Felette tévednek azok, kik azt állitják, hogy De Gubernatis a mythosok eredetét illetőleg egyoldalu felfogásnak hódolt volna, úgy mint a nap nagyszerü tüneményeiből eredeztetett volna minden mythost. A dolog egészen máskép áll. A mythosok eredete De Gubernatis szerint mindenütt van s mindenütt lehet, hol az emberi képzeletre a természetnek annnyira változatos tüneményei erős benyomásokat gyakorolnak, tehát az égbolton, a levegőégben s a földszinen egyaránt, s e mythosok nem is mind az ős hajdankor népszellemének terményei, s ez nem is lehetne másképen, mert eredetök az első leghatalmasabb benyomásokkal nem apadt ki, e benyomások folyvást megújulnak s a belőlük meritő költészet is kiapadhatlan. A keresztény legendák közül nem egy a régi mythosnak csupán csak új öltönyt adott, azon lényegileg nem változtatott ugyan, de azt máskép öltöztette s viszont nem egy pogány mythost mentett meg a végenyészettől azon körülmény, hogy azt magok a hittéritők vagy a népies hiedelem a keresztény világnézet kivánalmaihoz illesztette. Bembo Péter „Sarca“ nevü költeményében Sarca folyamisten s egy Garda nevü nympha menyegzőjét, melyet a monte Balbo egyik barlangjában ünnepeltek meg, ékesen s költői szinektől ragyogóan leirván, azon vidéknek képzeletére gyakorolt erős benyomásait mythosokká alakitotta által. A népvándorlások, telepitések, hóditások s a miveltség terjedő áramlatai a mythicus elbeszélések, nézetek, hiedelmek terjedését eszközölvén, azokat gyakran a megváltozott éghajlatok, földrészek, vidékek helyi szinével, sőt az ismeretek megváltoztával az újabb ismeret saját szinével festették meg újabban, de a lényeg ez új szin daczára se változott el annyira, hogy a gyakorolt szem reá ne ismerhetne. A népies etymologia élő vizei az etymologiai mythosokat később is termékenyitették s ennek De Gu-

*) L. La Mythologie des Plantes, 1. k. 182. l.

bernatis egy a növényvilágból vett érdekes példáját hozza fel. Az olasz néphiedelem szerint a kömény azon tehetséggel bir, hogy az állatokat s a kis gyermekeket otthon tartja s a fiatal legényt szeretője mellett állandó maradásra birja, — e hiedelem a neo-latin nyelvek eredetének idejére vezet vissza, midőn a latin cuminum szó comino-ra változott, mely újabb alak a latin cominus „közel" szóval értelmi rokonságban látszott lenni. A hamis etymologia sok ilyen s ehez hasonló hiedelmeket hozott létre.

Angelo De Gubernatis jeles „Mythologie des Plantes" czimü munkájának még csak első kötete jelent meg, mely az általános botanica czikkeit betürendben tartalmazza. Különösen érdekes czikkei az első kötetnek a következők: 1) „a jó és gonosz tudásának fája, 2) az anthropogonicus fák, 3) Buddha fája, 4) az ég, 5) ördöngös fák és füvek, 6) ficus religosa, 7) az eroticus fák és füvek, 8) gyászfák és gyászfüvek, 9) sz. János növényei, 10) varázsnövények, 11) gyógyfüvek, 12) a nefelejts, 13) csodatevő növények, 14) a karácsonfa, 15) jósfák és jósfüvek, 16) szentelt növények. De Gubernatis nagy érdekü munkáját két okból rendezte betürend szerint, 1) mert a mythologiai botanica nem tárgyalható a növénytan rendszeréhez alkalmazottan, 2) mert ezen czikkeket a tudós szerző korántsem tartja befejezetteknek, sőt inkább azokat fáradhatlan tanulmányai folytán kibővitni szándékszik s másokat is előszavában s példájával arra buzdit, hogy az összehasonlitó mythologia e terén is a nagy munka lehetőleg teljes kiegészitésére mentől több anyagot gyüjtsenek. Nem volt s nem is lehetett czélom ez első kötet részletes ismertetését adni, az ily korszakot alkotó munkák felől irt ismertetések egyedüli czélja abból áll, a mivelt olvasó figyelmét reájok irányozni, irántok mentől szélesebb körben érdekeltséget gerjeszteni.

EGY KITÜNŐ ANGOL VALLÁSOS ÉNEKGYÜJTEMÉNYRŐL.*)

Hegedüs István.

A görög mythos elbeszélése szerint Amphion lantjának zöngelme mellett emelkedtek Thébé falai. E kép megragadóan fejezi ki az épitészet és zene öszhangjai közt létező rejtélyes viszonyt és összeköttetést. De ha a lélek templomának, a szellem belső épületének, a mint a keresztyén kifejezi a szent igék hatása alatt keletkezett lelki áthatottságot és öszhangot, jelentésébe behatolunk, nem kell nagy merészség ahoz, hogy Amphion bűvös hatását a lelki életre átvive, abban kifejezve lássuk a vallásos ének épitő hatását a vallásos kedély belsejére. A dal világa a legkorlátlanabb és érzékeinkhez is bámalatos erővel képes szólani; a láthatatlan világ zavartalan öszhangjának idomját lopja be a szivbe. Jobban megmagyarázni a végesből a végtelenbe sovárgó léleknek azon jogát, hogy e civitas Dei-t higyje is valónak: semmi sem képes annyira, mint a zenével ölelkezve fölbuzgó vallásos dal. Protestans egyházaink a hitélet benső lényegére: a megigazulás útján való üdvösségre, szabad elhatározásból törekvő kegyességre fektetvén a sulyt, csaknem rideg felfogást tanusit a vallásos érzelem kifejezési alakja: a külső cultus iránt annyival inkább, mert annak kápráztató müvészettel kiképződött csillogása ellen volt kénytelen tiltakozni. E téren Kálvin álláspontja annyira rideg, hogy a minden külékitől megfosztott cultus csak a vezeklő ember erkölcsi komolyságát, de nem az imádkozó ember enthusiasmusát fejezte ki. Pedig szerintem mind két vonás összefonódik a vallásos hangulatban, és e hangulat lehető hű kinyomatával kell birnia az igazi cultusnak. Mily fontos a cultus külalakja, e térre nem szándékozom elmélkedéseimet kiterjeszteni, oly behatóan, oly igazi lelkes felfogással irt e tárgyról főtisztelendő Ferencz József püspök ur. (A vallás külformáinak befolyása a hitéletre. Ker. Magv. XI-ik évf. 4-ik füzet.) hogy felmentett a további fejtegetéstől.

De véleményem szerint arra kellene törekednünk, hogy protestans egyházunkban (értvén főképen a legegyszerübb ritussal bi-

*) Hymns of praise and prayer collected and edited by James Martineau. LL. D., D. D. London. Longmans. 1874.

ró két egyházat: a reformatust és unitáriust) a cultus minél meghatóbbá, szebbé, de azért az igaz buzgóság minél hűbb, a töredelmesség minél közvetlenebb kifejezőjévé legyen; de ez ugy lesz, ha annak müvésziesb részét (mert a szónoki beszéd sem nélkülözheti a müvészi alkotást) az éneket a vallásos lyra minél valódibb gyöngyeiből, válogatott darabokkal teszszük ékessé olyanokkal, melyek az igaz vallásosságtól áthatott sziv hangulatát minél közvetlenebb egyszerüséggel, egész, még a müveltség legalsóbb fokán álló közönség által is rögtön, minden mélyebb gondolkodás nélkül megérthető alakban fejezik ki; de birnak a lyrai költészet azon főtulajdonával, hogy a jelenkor érzelmeit, gondolatait, képeit, szólamait adják vissza, megszürvén azokat az esetleges, mulólagos elemektől és a keresztyén szellem igaz kifejezése magaslatáig emelvén.

Igen, szándékosan irtam igy: a keresztyén szellem igaz kifejezése magaslatáig; mert bármily nagyszerü átalakuláson ment keresztül, korszakokon át a közgondolkodás, a tudás és ismeret körében, a vallásos érzés oly örök jellegü alakot öltött a keresztyén szellem antik kifejezési módjában, mint a plastikai kép az antik szobrászatban, az epikai fenség az antik eposban. És itt kell egy pár szót szólanom azon, mondhatni, rendkivül finom, talán csak a vallásosan hangolt kedély tapintatával eltalálható határvonalról, mely a jelenhez szóló, a jelen vallásos hangulatát visszaadó vallásos lyra világias és igaz egyházi használatra alkalmas ritualis költés módja közt van.

Lehet valamely költemény rendkivül szép vallásos költemény, mint az alább közölt Carlyle által irott, de nem alkalmas arra, hogy az isteni tiszteletben ugy szerepeljen, mint a közönség hangulatának élő hangja. Másfelől lehet egy ritualis használatba bevett vers végtelen gyarló és főkép távol eső jelen gondolkodásunktól, sőt érzelmi körünktől is, és mégis azon hosszu emlék által, mely hozzá van kötve, csodásan meghat. De épen itt van a bökkenő. Az igaz hitélet folyton buzogó forrás. Nem lehet e forrást a régi képek, a régi eszmekör tükréül tekinteni, bár a szent föld emlékei mint helyi emlékek is rendkivül vonzók. De épen az a baj, hogy a XVI. évszáz folyamán termelt vallásos énekeink nagy része azon kor dogmaharczát, rationalistikus fekélyeit is megörökité az „Erős várunk nekünk az Isten“ velőkig ható és a hitért harczolók vérével megszentelt éneke mellett. Tehát hogyan fejezné ki e lyra a jelen vallási hangulatot? De hát ha épen ez utóbbi nem létezik?

Vagy legalább elveszté termőképességét? A régi képek és régi szólamok még ma is jobban visszacsengenek lelkünkben, mint egy újabb költő egyéni érzelmeit, tehát muló hitalakját kifejező vallásos dal. E tekintetben ez az általánosan elterjedt felfogás és bizony jogosult is a lehető legóvatosabb conservativismus Az alak, melyet annyi évszáz szentesitett, bizonyos családias közvetlen érintkezésbe látszik hozni az Istennel a vallásos lelket. De csak látszik. A mint a csillagászati látkör mind tágabb lesz, ugy szélesbül az erkölcsi látkör is. E látkör okvetetlenül az az egyetlen, való-di látkör, honnét Istenhez emelkedhetünk. Látszólagos látkörré válik a ritualis azonnal, mihelyt jelen gondolkodásunktól teljesen távol eső világnézetet tükröz vissza. Lehet ez szép, lehet egyéni szempontból jogosult: de szűk marad. Pedig a lélek hol emelkedik merészebb magasságba, mint midőn Istenéhez emelkedik? Ezt nem kell feledni: Istenéhez; mert az egyéni felfogásnak a protestantismus teljes jogosultságot adott.

Mi tehát a teendő? Az, mit a legvallásosabb népfaj, az angol tesz. Koronként gyüjteményekben a legkitünőbb termékeit a vallásos lyrának egybegyüjteni, de mindig a kor hitfelfogása, a kor szelleméhez simuló világnézet szempontjából. Nem csak statistikai pontossággal egybegyüjteni a jelenleg használatban levő énekeket, de a legkülönbözobb szellemü és alaku vallásos hangulatokat visszatükrözőket is. Az egyéniség meleg lehelletét jól esik éreznünk a mellett, hogy a közös imában egybeolvadt egyház éneke hat reánk. E kettő egymással párhuzamosan egybeállitva, lehető hű képet nyujt a jelen vallásos hangulatáról, kifejezési, költészi módjáról, képeiről, szólamairól. Nagy merészség egy költőnek is hinni, hogy annyi alakban nyilvánuló hangulatot kifejezhet vagy, hogy magát is adja; pedig az az igaz lyra, mely magát adja. Másfelől felette téves hinni, hogy bármely községi dal minden fordulatával az egyénileg alakult vallásos élet hű kinyomata volna.

Tehát az énekgyüjteményeknek ez hivatása, ez haszna. E tekintetben minden dicsérettel kell elhalmoznom Dr. Martineau Jakab: Dicséret és fohász-hymnusok (Hymns of praise and prayer) cz. 1874-ben közrebocsátott és azóta roppant nagy elterjedést nyert gyüjteményét, melynek szempontja ép a fentebb jelzett: az egyéni és ritualis lyra lehető párhuzamos egybeállitása. Nemcsak a mintegy harmincz évvel előbb készült hasonló gyüjtemény kiegészitése e gyüjtemény; de újabb és bi-

zony tisztultabb álláspontról szerkesztett mű, mely 797 dalt tartalmaz. Felosztása: négy könyv tartalmaz: 1. Isten és leszállása az emberhez; 2. Az embernek Istenhez emelkedése; 3. Isteni időszakok és forduló pontok; 4. Vegyes. Van benne sok régi latin ritualis ének angol forditásban; van egy lajstroma a költőknek, kik közt Anglia és Amerika legkiválóbb régibb és újabb költői foglalnak helyet legszebb darabjaikkal, a biblikus helyek rendkivül részletes kimutatása az énekekben előforduló kifejezések, képek, szólamokra nézve, mely részét e gyüjteménynek kiváló érdekünek tartjuk és az énekek soros és irók szerinti rendje. Gazdagsága oly nagy, hogy annak bővebb jellemzése beható értekezés tárgyát képezhetné; ez alkalommal mutatványul egy pár költeményt igtatunk ide lehető hű forditásban. Vajha nálunk e rendkivül fontos kérdés ne csak fölvettessék, mint ez történt, de a viszonyok szerint nyerjen minél tökéletesebb megoldást, nehogy egyik költő képével élve „kútunk vize" mellett kifogyjon azon forrás is, melyről az igy szól:

„Szomjam forrásod oltja csak".

MARNINEAU JAKAB HYMNUS-GYÜJTEMÉNYÉBŐL.

121 dal.

Az ő szegénysége tett gazdaggá.

Galilea zord tengerén
Leszáll, borong az esthomály,
Végig süvölt sötét vizén
Viharzó szél, hogy zúg az ár.

Madár lankadtan már elül
Meleg fészkébe csöndesen,
Kóbor vadállat fekhelyül
Tanyát keres és elpihen.

De ottan egy emberalak
Jár, kél a parton és bolyong,
S mig szél s felhő viharzanak
Feje körül bús éj borong.

Nyughelyet ő mért nem talál?
Jó puha ágyat mért kerül?
Lel vad tanyát, fészket madár,
Ő van csupán otthon nélkül.

Munkálni üdvünk' vállala
Ily sorsot önként, szabadon,
Szegénységéből fakada
A kegyforrása gazdagon.

Russel Vilmos.

---

626. dal.

Bár puszta földre visz utad,
Hol egyház, oltár nincs sehol,
Ne félj mert itt sem vagy magad:
Kisér a hit és átkarol.

Kell templom is? Nézd az eget,
Mindent szeretve mint fog át.
Könyvül nézd a történetet
Eme magasztos szent csodát!

A dicsők serege átölel,
Testvéreként lebeg körül,
És életük az égre fel
Emelkedik dicséretül.

Habár nem zendül orgona,
Hármoniában zeng a szél;
A hajnal minden csillaga
Örök dicséretet beszél.

Carlyle Tamás.

---

453. dal.

Bár büszkeségem törte szét,
Uram, a gyászért áldalak!
Fogytig ivám kútam vizét,
S szomjam forrásod oltja csak.

Nem félek — érintvén kezed;
Ha nézlek — nincs több kételyem:
Mért tántorognánk ha vezet
A szeretet, mely végtelen?

Bár ez tanitná nyugtalan
Szivünk' örök békédre is;
Hogy angyaliddal, jó uram,
Dicsérjünk tört, bús hangon is!

A sziv csak bizza rád magát,
Kövesse hűn szent ösvenyed,
Mely minden órán, perczen át
Az üdvösségre elvezet.

Johnson Sámuel.

512.

A sir.

Kiszáradott a könypatak,
A fáradt vándor megpihen:
Nyugottan, lágyan alszanak
A sirba lenn.

Tél zord ege, dúló vihar
Ugy nem zavarja nyugtokat,
Mint nyári szellő, mit fuval
Az alkonyat·

Te bánkodó, te hányt-vetett,
Kit földig sujt a bú, gyász,
Remélj! révpart nyil' ott neked
S csöndes lakás!

A ritka kincset oh keresd,
Mely enyhit bút, fájó szivet,
Ég balzsamával köt, hegeszt
Vérző sebet.

Hajlós nádat az Ur keze
Nem tör szét. Sujt, de fölemel;
Megáldja, kit megsebeze,
Kegyelmivel.

Ki könyek völgyén vándorolsz,
Az évek zord homályin át
Az örök fény országihoz
Haladj tovább!

Montgomery Jakab.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

XXXVII.

Báthori Zsigmond Uncius Lénárt szászvárosi evang. lelkész panaszára megparancsolja a szebeni polgármesternek és királybirónak, hogy a szászvárosi evang. egyháznak az unitáriusok által elfoglalt javait adassák vissza s azon egyházat és iskolát helyezzék vissza előbbi állapotjába.

Kelt Gyula-Fejérvárt 1581. aug. 22-én.

KÖZLI SZABÓ KÁROLY.

Prudentes Circumspecti nobis sijncere dilecti, Salutem et fauorem. Leonardus Vncius Pastor Saxopolitanus, Poeta noster significauit nobis, se in munere et officio suo à quibusdam eius Oppidi ciuibus, et potissimum illis qui sectam Francisci Dauidis sequerentur, turbari, utpote qui nunc inscio ipso Pastore, decimas duorum pagorum pro suo arbitrio alijs distribuissent, Rectorem etiam Scholae, contra uoluntatem ipsius constituissent, cum hec omnia pro veteri consuetudine loci illius, muneris et officij pastoris essent. Quare mandamus uobis ut statim Saxopolim descendere, atque ibi cognitis omnibus his rebus, iterum munus et officium pastoris integre restituere, atque ipsos ciues coercere debeatis, ne qua in re se officio et libertati pastoris in posterum immiscere audeant, ea quoque quae ab Ecclesia illa ablata et auulsa esse dinoscentur, iterum Ecclesiae restituatis, atque omnia ad priorem statum reducatis. Nec secus facturi. Datum Albae Juliae 22. die Augusti, Anno Domini 1581.

Sigismundus Bathori
de Somlio m.p.

Kivül: Prudentibus Circumspectis, Magistro Ciuium, et Judici Regio Ciuitatis nostrae Cibiniensis etc. Nobis sincere dilectis.

Eredetije zárt alakban, a szász nemzeti levéltárban Szebenben (II. 1181. sz.).

XXXVIII.

A kis-solymosi, bözödi, bözödujfalvi, ujszékeli és sz. demeteri unitárius templomok elvétele iránt 1697. január 19, 20, 21 és 22-én felvett tanuvallomások.

Közli Benczédi Gergely.

1.) Kis-Solymos.

Alázatos szolgálatunkot ayánlyuk Nagyságodnak mint Méltóságos Gubernátor Urunknak Isten Nagyságodat jo szerentsés boldogh hoszszú élettel álgya megh.

Akarok Nagyságodnak, mint Méltósgos Gubernator Urunknak alázatosson jelenteni, hogy ez jelen való 1697 esztendőben Gyertya szentelő Boldog Aszszony havának 19 napján; hivata minket, az Nagyságod Méltóságos Compulsorium mandatumával mostan Udvarhelyszékben Sz. Mihályon lakó Tiszteletes Bölöni János Uram azon Sz. Mihályi Ecclának Praedicatora Keresztúrfiu székben Unitaria Religion levő Ecclák Tiszteletes Esperestye ratione officii, Udvarhely alias Keresztúrfiu székben elsőben Küs Solymosban, az Székely István Veres Darabont falus biró házához ez okon; hogy az mely vallokat ratione officii mi előnkben állitana, azokot mi erős hüttel megh esketnők, és az előnkben adatott utripunctumok szerint megh kérdeznők s hütök után való feleleteket Nagyságodnak megh irnók: Mű azért engedelmesek lévén, az Nagyságod Méltosságos Compulsorium mandatunanak, mivel mi nekünk több alázatos hivei között kegyelmesen porontsolt, el mentünk az fenn denotalt helyre, fenn specificalt napon, és esztendőben, és ott az mely vallokot Tiszteletes Exponens Urunk mi előnkben állitttatott, azokot mi erős hüttel megh esketvén, Istennek tarto lelkekre, az előnkben adott utrum szerént, szorgalmatosón meg kérdeztük, kiknek hütök után valo feleletek rend szerént igy következnek:

1-mus testis Nagy Mihály, Pedes Pixidarius Annorum 54, juratus et tandem fatetur. Az mely templumban itt Kis Sollymosban én most járok, gyermek koromban az Unitariusoké vala, az Apám Unitárius ember vala, és én is apámmal edgyütt. Az pap és mester jószága s háza is az Unitáriusoké vala, az nagyobb harang is de az harangot mi az után ujolag csináltattuk. Az mikor üdvezült Rákoczi György Urunk az Szombatosokot kergetteté, az után Calvinista Papot hozának s Calvista Pap jöve bé az templumban, fel szentelék, s az után birtuk mi Calvinistákul, hogy

mást adtak volna az templum helyén, Pap és Mester joszágha helyén, harang helyén, vagy ki fizették volna belőlle az Unitáriusokot arra nem emlékezem. Az Szombatosoknak penigh az Égető János kertiben vala templomok. Tudom azt is hogy az mely csonka templom vala alsó határban, az templom körül volt Pap és Mester házához való megye földe, s ugy emlékezem reá, hogy Daniel Püspök nevü Püspök adta volt itt Küs Solymosban lakott Egyetfi Gergelynek, sokat is veszekettek felette, most azokat az földeket birják Egyetfi Andrásék, s el is cserélgettek benne Benkő Jánosnak.

2.) testis Sipos János Pedes Pixid. Annorum 80. juratus et fatetur. Az mely templumban most az Calvinisták járnak az az Unitáriusoké vala, az Pap és mester joszaga is, az nagyobb harang is, az ezüst Pohár is, az mikor Rákoczi urunk kergeté az Szombatosokat, akkor sokat az Calvinista vallásra eskete az Unitáriusokban, százastol vötték körül az falat ugy fogdosták s attol fogva birják az Calvinisták, de nem emlékezem reá, hogy Commissarius által foglaltak volna el. Az Szombatosoknak penigh másutt, az Égető János kertiben vala templumok. Hogy penigh az templum hely, Pap és Mester joszághi, harangh és pohár helyén mást adtak volna az Unitariusoknak, vagy kifizették volna belölle, arra nem emlékezem. Tudom azt is, hogy Marossi István Küs Solymossi hadimentségért álla el az Unitarius vallásról Calvinista vallásra.

3. Testis Domokos István Pixid. Annorum 68. juratus et tandem fatetur. Az mely templumot most az Calvinisták birnak, annak az helyén Unitarius templum vala itt Küs Solymosban, az pap és mester háza joszágha; az nagyobb harang is az Unitariusoké volt, hogy Rákoczi Urunk az Calvinista vallásra eskettété az Szombatosokat, akkor az Unitariusok közül is sokat oda eskettetett erőszak alatt; csak kilencz ember marada megh az Unitarius vallásson. Az kik az Calvinista vallásra esküttek, azok osztán elronták az akkori Unitarius templumot, s annak helyére csinálák az mostani Calvinista templumot. Sem az templum hely, pap és mester helyei, sem harang helyén mást nem adtak, sem ki nem fizették belőlle, az Calvinisták az Unitariusokot. Tudom azt is hogy Marosi István hadi mentségért állott el, s Daniel Ferenczet is itt Kis Solymosit erőltették, s nagyobb Simó Mihályt is, de őköt nem veheték reá, hogy el állyanak. Egyetfi Gergelytől magátol hallottam egy néhányszor, én nála esztendeigh lakván, szolgálván azt mondta, hogy az megye házához valo földeket ő megh vötte az csonka templum

alatt, melyet most felső Simó István és Egyetfi Andrásék birnak ha el nem cserélték, de ugy hallom hogy Egyetfi András, Benkő Jánosnak cserélte.

4. Testis. Nagy András Pixid. Annorum 68. juratus et tandem fatetur. Az hol most az Calvinisták templuma van, ott Unitariusok templuma vala, az pap és mester jószaga is az Unitariusoké vala, az nagyobb harang, egy ezüst pohár is, mikor az Szombatosokot kergeték, akkor az Unitariusok is mind el állának, csak kilencz ember marada megh, mi hogy többen voltunk, ott maradtunk, s az Unitariusok ott hagyának minket. Ugyan osztán más templumot csinálának az templum helyére, hogy templum helyén, pap és mester joszágha helyén, harangh és ezüst pohár helyén mást adtak volna, nem emlékezem reá, nem is kértek tőllünk mást, vagy hogy fizetést adgyunk.

5. Testis. Havadi Péter nagyobb primipilus Annor. 70. jur. et tandem fatetur uti testis 4-tus hoc addito. Tudom azt is, hogy Egyetfi Gergelytől, az megye kereste az csonka szentegyház két felin való földét, s feleltettek is vala felőlle, de osztán miben lött az dologh nem tudom, Sipos Pétertől is keresték ugyan ott az szánto földet, mely földet most bir az Márkos Andrásné fia Peti.

6. Testis. Mátéfi János nobilis Annorum 69. juratus et tandem fatetur. Itt Küs Solymosban egy néhány Szombatos vala, az többi egészszen mind Unitarius vala, az mostani Calvinista Papságh háza, mester joszága, templum helye, az nagyobb harangh, egy ezüst pohár mind az Unitariusoké vala; mikor az Szombatosokot megfogdosták, osztán az után Rákoczi Urunk, egy utazásában ide jövén, sokat az Unitariusok közül megh esketének az Calvinista vallásra erőszak alatt, s ugy maradtak osztán az Calvinistáknak azok az helyek, az Unitariusok csak egy házhoz kezdettek járni, hogy kifizették volna azokból az Unitariusokot az Calvinisták én nem tudom. Az Szombatosoknak peniglen az Égető kertiben vala templomok.

7. Testis. Simó György nagyobb primipil. Annorum 70. jur. et fatetur uti testis 6-tus.

8. Testis. Csiki György pixid. relictája Küs Margit annorum 70. jur. et fat. uti testis 4-tus.

9. Testis. Marosi István Pixid. Annorum 65. jur. et fatetur uti testis 4-tus. excepto — az pohárra nem emlékezik; Item hoc addito: Engem Héczei János pap etőltetett hogy állyak el s

porontsolatott mutogatott nekem hogy soha hadban nem megyek, ha oda állok, én osztán ugy állék az Calvinisták közzé.

10. Testis. M a r o s i A n d r á s Pixid. relictaja Ersok Annor. 80. jur. et tandem fat. Az templum hel, pap és mester joszághi, az nagyobb harangh, egy ezüst pohár egészszen az Unitariusoké vala, hogy Rákoczi urunk kergeté az Szombatosokot, akkor az Unitariusokot is az Calvinista vallásra esketé, az Szombatosoknak az Égető János kertiben vala templumok, az én Uram nem esküvék az Calvinista vallásra, hanem mi egy házhoz kezdénk járni Unitariusokul kilenczen, osztán az kik Calvinista vallásra állottak hát más templumot, ezt az melyben most járnak, csinálák. Az Unitariusok templuma helyén, soha mást nem adtak az Unitariusoknak edgyik helyén is ki sem fizették, s nem is kértek mást az Unitariusok. Ezek az fenn megh irt bizonságok laknak mindnyájan Udvarhely alias Keresztúrfiu székben Küs Solymosban, mely bizonyságoknak hitök után való bévétele lött Anno die et loco ut supra.

2.) Bözöd.

Item Anno supra notato die 20. Jan, fenn specificalt Tiszteletes Bölöni János uram ratione officii hivata azon fenn specificalt székben **Bözödre** az falus biró nagyobb Dios Pál primip. házához az holott valo inquisitionk is, az alább megh irt modok szerént mentek végben:

1. Testis. I s á c h P é t e r primip. Annor. 71. jur. et tandem fatetur. Az Bözödi Calvinisták templumát tudom hogy Commissariusok által foglalák el az Unitariusoktol, mert mind Unitarius volt Bözöd, csak két ember vala Szombatos s azok az Kincses János házához járnak vala, azoknak más papjok vala, azokra mostan is nevek szerént emlékezem kik valának, s azokat a Calvinista vallásra esketék, azokkal computálák mind szolgákot, selléreket, s azokkal sem telék ki az Computus, hanem az Ujfalviakot is oda számlálák, mert sokkal több volt itt az Unitarius mint az Calvinista, sokat erővel töttek Calvinistává az Unitariusok közül, osztán ugy foglalák el az templumot, pap és mester házát, az mestert erővel huzák ki az házából, joszágából, az mostani harangjokot, pap és mester házához valo földeket, az edgyik Küs Solymos felé fordulo határban, egy szánto föld Küs Mezőben vagyon, az másik az also határban, Sás lokán egy jo darab széna fű, s most is az Calvinista pap birja, soha egyikből sem fizették ki az Unitariusokot, sem mást nem adtak, sem épitteni nem segitettek. Tudom azt hogy mind az

*

akkori foglaláskor, s az utánn is ijesztéssel, s hadi mentséggel sokat erőltettek az Calvinista papok hogy állyanak el, sokat el is állitották azzal az mentséggel s ijesztéssel, s még is most is több van itt Unitarius mint Calvinista.

2. Testis. T o r d a i P é t e r, Tekintetes Nemzetes Néhai Rhedai Ferencz Uram leányi jobbágya, Annorum 60. jur. et tandem fatetur. Tudom, hogy Bözöd mind Unitarius valláson volt az többi, csak két ember vala Szombatos, azok egy házhoz és egy Szombatos paphoz jártak, azokat az öregh Rákoczi Urunk meg fogdostatá, s ide s tova a várakban küldözé, osztán mikor el eresztették, megh eskették őköt az Calvinista vallásra, s az után sokat az Unitariusok közül is ijesztéssel oda eskettek, az után az templumot Commissariusok által elfoglalák, pap és mester házát, megye földeit, edgyik vagyon az felső határban Küs mezőben, az szánto föld, az másik szánto föld az also határban Aszalványban, harmadik széna fű Sás lokán,most is az Calvinista pap birja, soha nem tudom, hogy ki fizették volna edgyikből is az Unitariusokot. Tudom azt is, hogy hadi mentséggel állitottak el bennök, az pap járta.

3. Testis. P i p e i J á n o s primipil. Annorum 60. jurat. et tandem fatetur. Tudom azt, hogy az mostani Calvinisták templuma, pap és mester háza, ahoz valo szánto földek, egy széna rét, az szánto föld edgyik az felső határban Kis mezőben, az másik az also határban Aszalványban vagyon, az harmadik széna fű Sás lokán, egy harangh, mind az Unitariusoké vala, tudom hogy el foglalák s papok voltak az elfoglalásban, de mi formán foglalták, Commissariusok által vagy mint, nem tudom. Tudom azt is hogy sokat az sok fenyegetéssel, ijesztéssel állitottak el az Unitariusokban, ismét az Calvinista András pap, addigh jára futa Commissioval, hogy ő is egy néhányat állitott el az Unitarius vallásról, Jakab Mihályt az Calvinista pap esketé az Calvinista vallásra; soha penigh sem templumbol, sem edgyikből, sem másikbol ki nem fizették az Unitariusokat, épitteni sem segitettek mást.

4. Testis. J a k a b P é t e r primip. Annor. 60. jur. et tand. fatetur, ut testis supra excepto. Azt nem hallottam az mikor Jakab Mihályt megh eskették; item hoc addito : Az Szombatosok Kincses Jánosni jártak, s azokot megh fogdosták, s imide amoda küldözték hogy az az egy nehány Szombatos volt s azokot kergették hát osztán ugy kergették az Unitariusokot is s ugy fenyegették, sokat ugy eskettek az Calvinista vallásra.

5. Testis. Varga Márton pixid. relictaja Ilona Annorum 80. jur. et fassa uti testis primus supra.

6. Testis. Beréj Pál Pixid. Relictaja Borok Annorum 70. jur. et fassa uti testis supra primus excepto azt nem látta, az mikor az mestert ki huzták volna az házából.

7. Testis Senye Mihály primipil. annor. 70. jur. et tandem fatetur. Tudom azt, hogy fenyegetéssel, ijesztéssel állitottak el az Unitariusokban az Calvinista vallásra. Hadi mentséggel is egy nehányat állita el András pap, addigh járt futott utánnok.

8. Testis. Gyergyo István primipilus Annor. 50. juratus et fatetur uti antecedens.

9. Testis. Hatos István primipilus Relictaja Annok Annorum 60 jurata et fassa. Tudom azt, hogy itt Bözödön, egy nehányan állottak el hadi mentségért.

10. Testis. Isách Péterné Annok primipilus felesége Annorum 50. jurata et fassa uti antecedens.

11. Testis Simo Péter Pix. Annor. 60. juratus et fatetur. Tudom azt hogy néhai András pap Fejedelem levelével állata el egy nehány embert az Unitaria Religiorol, s még engem is mások által erőltetett.

12. Testis. Nagyloki János Relictaja Ersok Nemzetes Dosa Thamás Uram jobbágya. Annorum 70. jurata et fassa. Tudom hogy az Bözödi kő templum, melyet most az Calvinisták birnak, az Unitariusoké vala, s az Szombatosoknak más papjok vala, s másuva jártak, mi szerént tudták ki az Unitariusokat az kő templumbol jol reá nem emlékezem, de ki tudák és el vevék az templumot, pap és mester házát, harangot, nem tudom hogy semmit is fizettek volna az Unitariusoknak.

13. Testis. Péter Istvánné Biro Borka Annorum 45. jurata et fassa. Todom hogy itt Bözödön András pap hadi mentséggel állita el két Unitarius embert vallásáról.

14. Testis. Jakab Mihály primipilus Annor. 40. jur. et fatetur. Engem eléggé fenyegetének, hogy el állyak az Unitarius vallásrol, mégh Rédai Ferencz uram az kapumra jött, ki hivatott, s ugy fenyegetett én osztán az Calvinisták közé ugy állottam vala.

15. Testis. Ketskés Mihály Pix. Annorum 40. jur. et fatetur. Tudom azt hogy vagy ketten itt Bözödön hadi mentségért állának el az Unitariusok kőzül Calvinista vallásra.

16. Testis. Ádám Pál primipilus Annorum 30. jur. et fa-

tetur. András pap, tudom hogy erölteté az embereket hogy állyanak a Calvinista vallásra, s hadi mentséget szerez, mégh az apámot is majd reá veszi vala.

17. Testis. Thamási Mihályné Kata primipil. felesége Annorum 40. juratus et fassa. Én tudom, hogy egy nehányat erőltettek az Unitariusokban, hogy állyanak el hadi mentségért s egy nehányan el is állának, de hogy az mentségh megh szűnék, hát vissza állának bennök.

18. Testis, Cséplő Miklósné Rachel Pix. felesége Annorum 48. jurata et fassa. Egy pap tudom hogy járá az Unitariusokot, hogy állyanak el s hadi mentséget szerez, s egy nehány el is állott vala.

19. Testis. Gagyi István primip. Annor. 44. juratus et fatetur. Bözödi néhai András pap egy nagy pecsétes levéllel addigh erőltete engem, hogy én hozzájok állék megh is eskete engem, de azután nem nyughatám viszsza állék, Fejedelem exemptiojának mondta s az hadtol hogy megh ment.

20. Testis. Deák István. Pix. Annorum 32. jur. et fatet. Az én apám hogy az Calvinisták közé álla hát engem is erőltettek, hogy állyak oda esztendő mulva osztán én is oda állék, az apám az után hadban nem ment hogy oda állott.

21. Testis. Gagyi Istvnné Borka primip. feleséghe Annorum 32. jur. et fassa uti testis 19.

22. Testis. Diós Pálné major Rebeka primipil. feleséghe Annor. 48. jurata et fassa. Tudom hogy egy nehány embert mentettek az hadból az kik elállottak, az Fejedelem levelét, gratiajat, az Udvarhelyi akkori Esperest hozta ide, az előtt ismét Rédai Ferencz uram is mentett ollyan módon. Ezek az fellyebb megh irt 22 bizonyságok laknak Udvarhely alias Keresztur fiu székben Bözödön.

(Folyt.)

GYULAI ZSÓFIA.

(Életrajzi vázlat.)

A tordai unitárius középtanoda nagy termében 1878. évi május 30-kán tartott hálaünnepélyen felolvasta **Májai István.**

Ehret die Frauen!
Schiller.

Az a hagyományos buzgóság és áldozatkészség, mely a régi unitárius erények legtündöklőbbjei közé tartozott és a melyet az unitáriusok legszebb érdemeül elismerni s rokonszenves nyilatkozatokkal üdvözölni tekintélyes hazai irók nem fukarkodtak; az a hagyományos buzgóság és áldozatkészség az unitárius egyház férfi és nő tagjaira nézve egyaránt jellemző. Ha az unitárius egyház történetét figyelemmel kisérjük, a nemes gondolkozásu, tiszta jellemü férfiak mellett, kiknél az erős akaratot és a munkás kezeket az egyházi és iskolai ügyek pártolásától soha semminemü viszonyok és állapotok elvonni képesek nem valának: ott látjuk az egyháznak lelkes leányait is, kik vagyonbeli áldozataikkal soha sem maradtak hátra, midőn szent vallásuk és iskoláik felsegélléséről volt a szó. És ha közelebbről csak tordai ekklézsiánk s középtanodánk multjának megtekintésére szoritkozunk is, itt is találkozunk nemeskeblü nőkkel, kik templomunknak és iskolánknak lelkes pártfogói valának, kiknek sirhalmánál nem állhatunk meg a nélkül, hogy lelkünkben a hála és tisztelet érzete fel ne ébredjen.

Mi lehetne hát méltóbb tárgya e hálaünnepélynek, mint, hogy megemlékezzünk egyikéről ama nemesen gondolkozó és cselekvő asszonyoknak, kik iskolánk és egyházközségünk életében magukat örökbecsü adományaikkal tették feledhetetlenekké?

E kegyeletes kötelesség teljesitésére kivánok segédkezni, midőn iskolánk elöljáróságának megbizásából és a jóltevők szelleme iránti hódolat érzetéből ez órában arra vállalkozom, hogy e hálaünnepélyen, melyet egyházi főtanácsunk magasztos intézkedése folytán itt e tudományoknak és jó erkölcsöknek szentelt hajlékban jóltevőink emlékezetére ez alkkalommal első izben ünneplünk, hogy e hálaünnepélyen — mondom — előttetek igen tisztelt hallgatók és szeretett tanitványaim, tordai iskolánk egyik örök emlékezetre méltó jóltevőjének Gyulai Zsófiának sirhalmára a megemlékezés örökzöld koszoruját feltegyem.

Hogy e jóltevő asszonynak nevét tisztelettel emlegessük, arra a gymnasium és ekklézsia aranykönyvein kivül megtanit minket ama diszes emlékszobor is, mely az ó-tordai temetőben a kegyes jóltevő asszony porai felett őrködik. Ezen emlékszobrot, miként a kegyeletes felirat mutatja, „nemes tordamegye volt alispánja alsó-járai Pápai István hitvesének, kolozsvári Gyulai Zsófiának, a vallás és tanuló intézetek közjavát előmozditó nagylelkü asszonynak hálás tiszteletből emelte az ó-tordai unitaria szent ekklézsia és gymnasinum“.

Hitbeli elődeinknek e kegyeletes eljárása, melylyel a nemes tett iránti hódolatukat kimutatták, szolgáljon nekünk buzditásul arra, hogy ez ünnepélyen, midőn a jóltevő asszony emlékezetének felújitása, mint magasztos kötelesség áll előttünk, emeljünk szivünkben és lelkünkben emlékoszlopot, mely a jóltevőnő szelleméhez méltó legyen és a melynek idő és enyészet ne árthasson.

Gyulai Boldizsár kolozsvári aranymives, tisztességes polgár és buzgó unitárius a 18-ik száz harmadik tizedében lépett házasságra egy ugyancsak kolozsvári unitárius hajadonnal, kinek nevét mély sajnálatomra ki nem nyomozhatám. E házassági frigyet öt gyermekkel áldotta meg a gondviselés. A legidősebb leány Gyulai Anna Ágoston Istvánhoz menvén nőül, anyja lett azon Ágoston fiuknak, kik közül István kolozsvári sz. kir. város királybirája, Márton, kormányszéki tanácsos, az unitárius egyháznak hasznos tagjai valának, az egyházi és iskolai ügyek intézésében tevékeny részt vettek.

A másod szülött: Gyulai Zsófia — kinek ezen emléksorok szenteltvék — 1740-ben született Kolozsvártt. Ott játszodta boldog gyermekjátékait, ott élte az ifjuság viruló korát, ott az unitárius egyház lelki Sionján nyilt meg az ő lelke az első vallásos és erkölcsi oktatásoknak, ott erősödött meg lelkében vallása iránti szeretete amaz emlékezetes korszakban, midőn a széleskörü ismeretekkel s jeles szellemi tulajdonokkal megáldott püspök Szent-Ábrahámi Lombárd Mihály kötözgette az üldözött és sokféleképpen zaklatott unitárius egyház sebeit.

Midőn mint felserdült hajadon értelme világánál kezdé mérlegelni a létező állapotokat, bő alkalma volt meggyőződést szerezni a felől, hogy a vallás, melynek szent ölén született, s melyben értelménél fogva megerősödött, az a vallás a hatalom kezelőinek és a sötétség embereinek szemében igen nagy szálka volt. S midőn látta, hogy felekezetének sorsa folytonos üldöztetés, még nagyobb ragaszkodást érzett lelkében hitéhez, oly ragaszkodást, mely csak szivének utolsó dobbanásával szünt meg.

Megvagyok győződve, hogy jól esnék a mi lelkünknek, ha a vallását szerető s annak javáért lelkesülni s áldozni tudó asszonynak arczképe ez ünnepély szerény diszitményei között helyet foglalna, ha a szép lelket visszatükröző nemes arczvonások, a háládatosság ez ünnepének diszét emelhetnék. Sajnálattal kell mondanunk, hogy ez életrajzi vázlat ama kiegészitő részét előteremteni nem állott hatalmunkban. Hagyományos értesülések nyomán azonban bizvást mondhatjuk, hogy a szép lélek szép testben lakozott. Gyulai Zsófia virágzó korában egyike volt Kolozsvár legszebb leányainak. Ifjukori csinos termete későbbi éveiben teltebbé lett, mi a szép asszonynak csak előnyére vált. Szóval, azon kedves alakok közé tartozott, melyek már az első látásra vonzóknak és megnyerőknek tünnek fel előttünk s ha egyszer láttuk, többé soha sem feledjük a kedves arczvonásokat.

A szép és mivelt Gyulai Zsófia alsó-járai Pápai Istvánnal lépett házasságra 1762-ben huszonkét éves korában. Az egymásnak örök hűséget esküvő ifju házaspár boldog frigyére Fejérvári Sámuel kolozsvári unitárius pap kérte Isten áldását. Esküvő után férjével Tordára költözött át a szép ifju hölgy, hol férjének gyöngéd szeretete s a tordai társas körök részéről nyilvánult szives fogadtatás elég volt arra, hogy új helyzetét rövid idő alatt megkedvelje. Önálló, erős lélekkel lépett az élet utjára, béketürés, önmagán uralkodás, takarékosság és gondosság, szóval minden oly erény birtokában mutatta bé magát, melyek az életben sikerre vezetnek.

Száz és nehány éve mult annak, hogy a jóltevőnő, kinek ez alkalommal emlékét felújitjuk, mint önálló egyéniség a családi és társadalmi élet küszöbén megjelent. Talán nem lesz érdektelen, ha az idők ama messzeségébe egy futó pillantást vetünk. Látni fogjuk, mily óriási különbség emelkedik az akkori és mostani idők közé, és hogy mennyire más képet tár elénk a világ ma, mint a minőt mutatott 100 év előtt!

Vannak időszakok, melyekben az emberiség fejlődése rohamosan halad előre. Egy évtized sokszor nagyobb lökést ad az emberiség előhaladásának, mint az előtte letünt századok. Hazánkban különösen a közelebbi évtizedek valának azok, melyek a társadalom képét egészen megváltoztaták.

Hogy egyebeket elhallgassunk, az a társulási szellem, mely más mivelt nemzeteknél a humanismus érdekében annyi szép, nemes és üdvös intézménynek volt megteremtője, a legújabb idők enyhe

befolyása alatt a Kárpátok bérczei között is állandó hazára talált s a hosszas tespedés után hozzánk is eljött a pezsgő életnek országa. Az egyesületi téren, mely nemes irányban mindig és mindenütt üdvösnek bizonyult, a minden szépért, jóért és nemesért lelkesülni tudó magyar hölgyek is állást foglaltak s egyesitett erővel, mint jótékonyság angyalai mindenütt ott vannak, hol a haza és emberiség érdekében jót tehetnek. A társulási szellem nemes lángja lobogott fel hazánk lelkes leányainak keblében, midőn a közelmultban a végett egyesültek, hogy jeles magyar müvek megirására pályadijakat tüzzenek s ez által a magyar nemzeti irodalomnak s a magyar miveltségnek hasznos szolgálatot tegyenek. Szeretetházat, árva-nevelőintézetet, szegényeket és betegeket segélyező jótékony nőegyesületeket alapitnak, hogy a fillérenként egybegyüjtött pénzen a szegény sorsu gyermekek, elhagyatott árvák nevelését elősegitsék, hogy a szegénységnek, az inségnek enyhet nyujtsanak. Ezek s ezekhez hasonló több más jótékony czélu egyesületek nyitnak tért s nyujtanak alkalmat mai napság hazánk lelkes leányainak nemes versenyre s lélekemelő áldozatok hozatalára.

Abban a korszakban, melyet különben sok okunk van „régi jó idők“-nek nevezni, nem volt ily mozgalmas a nők élete. Gyulai Zsófiának s a korában élt nőknek nem jutott az a szerencse, hogy valamely jótékony czélu egyesületnek munkás tagjai lehessenek s magukat szép és nemes tettekben nyilvánosan kitüntethessék. Akkor a nők egyetlen müködési tere a családi élet szűk köre volt. De ha nem egyesülhettek is nemes czélok kivitelére, ha a jótékonyságot a mostani idők szelleme szerint társulati úton nem gyakorolhatták is a régi magyar nők, közülök igen sokan megtették csendes házi körükben külön-külön önerejükön a magukét. Jót miveltek a haza és emberiség érdekében, áldozatot vittek a vallás és nevelés oltárára, segélyt nyujtottak a szükölködőnek s letörölték enyhületes kezekkel az árvák könyeit. Ilyenek bizonyára számosan valának a magyar nők között s ezek egyike volt az áldott emlékezetü jóltevő nő is, kinek most innepet szentelünk. És igy, multban és jelenben tett rövid szemlélődésünk végeredménye egyéb nem lehet, mint örömmel tennünk vallomást arról, hogy nemzetünk régebben élt s mostan élő lelkes leányai egyaránt érdemesek arra, hogy róluk a német nemzet nagy költőjével igy szóljunk: „Tiszteljétek a nőket!“

Gyulai Zsófiának férje alsó-járai Pápai István, birtokos, az akkoriban nagyobb kiterjedésü Pápai család egyik jeles tagja, egy-

házi és politikai téren egyaránt hasznos ember volt. Egyike vala ő egyházi főtanácsunk legmunkásabb tagjainak. Jött, ment, tett és fáradozott szent vallásunk és iskoláink érdekében, miről az egyházi főtanács jegyzőkönyvei eléggé tanuskodnak. II. József császár mindjárt uralkodása kezdetén kibocsátotta ugyan türelmi parancsát, minek következtében a hazánkban élő protestans felekezetek sorsa jobbra fordult. Hanem azért az unitáriusok, kikre az üldöztetés legnagyobb mértéke sulyosodott, azután is sokat szenvedtek. Egyik sérelem a másikat érte. Az 1783-ban tartott Főtanács két consistort küldött fel Bécsbe a cancellariához, kik ottan az unitáriusok sérelmeinek orvoslásáért esedeznének. E küldöttségnek egyik tagja Pápai István volt. Az 1779-ik évi főtanácson tordai középtanodánk felügyelő gondnokául választatván, tizenegy év alatt iskolánknak sok hasznos szolgálatot tett. A 18-ik száz 80-as éveiben mint nemes Tordamegye derék alispánja szolgálta hazáját. E téren is elismerést, közbecsülést és tiszteletet vivott ki magának. Házánál pedig szorgalmatos és takarékos gazda volt. Huszonnyolcz év alatt, melyeket boldog házasságban töltött, tisztességes vagyont szerzett, miben nejének is sok érdeme volt. A háztartás és családi ügyek intézése férj és nő gondosságát egyaránt igénybe veszi. Mindkettőnek egy közös czélra irányzott törekvése biztositja a család jóllétét és boldogságát. Itt a családi tűzhelynél ajánlkozik legnagyobb tere a ház asszonyának arra, hogy munkásságát szorgalmát és ügyességét, egy szóval talentumát gyümölcsöztesse. Gyulai Zsófiában a gazdasszonyi tér hálás mivelőre talált, az ő házában szigoru rend és tisztaság, takarékosság és egyszerüség honolt. A kényelmet nem tagadta meg magától, de a fényüzést, melynek hű követője az elszegényedés, nemcsak maga nem követte, hanem másoknál is kárhoztatta.

Férje Pápai István 1790-ben elhalálozván, a hű és szerető nő a szó szoros értelmében egyedül maradt. A legszentebb és legédesebb érzést, mi egy női kebelt boldoggá tehet, az anyai szeretet boldogitó érzését nem izlelheté. A legdrágább kincscsel — gyermekkel — és legszebb kötelességgel — gyermekneveléssel — nem ajándékozta meg őt az isteni gondviselés. Annál mélyebb volt a fájdalom, mely szeretett férje halálával szivére nehezedett. De vigasztalást talált gyászszal látogatott lelke a vallásban, a jótéteményben és a munkában. A szép vagyont, melyet férjével együtt szerzett, özvegysége idején is folyvást gyarapitotta. Isten megáldá igyekezetét, mert nem ásta el kincseit — miként a fukar teszi — hanem szűkölködő embertársai s a közjó felsegéllésére forditotta.

Az a vallásos érzelem, mely gyermek és ifju évei alatt lelkében megfogamzott s mély gyökeret vert, egész életét s minden cselekedetét átlengi. Mig a kolozsvári unitária ekklézsiához a gyermek és ifju kor legédesebb emlékei által érezte magát füződni', a tordainak hatvanhat éven át buzgó hive s nemeslelkü pártfogója volt. Szivében szeretet lakozott az Urnak háza iránt, minek több alkalommal tanujelét adta. Az ur asztalára még életében ajándékozott egy himzéssel kivarrott és arany szegélylyel köritett felső teritőt. Ekklézsiánknak ez egyetlen felső teritője ma is ékességeül szolgál ünnepeinken a szeretet asztalának. Ugyanakkor egy megaranyozott ezüst poharat és tányért is adományozott urvacsora vételhez betegek számára. Szokása volt ünnepnapokon az egyházi személyeknek u. m. papnak és kántornak pénzbeli ajándékot küldeni. A belső emberek fizetésének javitását szivén hordozá s ebbeli jó indulatát valósitotta is végrendeletében egy alapitványnyal, mely ma is fenn áll. Egy szóval az istenes dolgokra nagy gondja volt.

A röbbiek felett magasan kiemelkedő szép jellemvonása: vallása iránti szeretete. Nála ez érzelem nemcsak az ur hajlékának gyakori látogatásában nyilatkozott, nem oly érzés volt ez, mint a melynek kifolyása: bigottság, kegyes óhajtások és puszta áhitatoskodás, hanem hitből és meggyőződésből, szivből és lélekből meritett mély érzelem, mely örök időkre fenn maradó nemes tettekben dicsőitette meg magát.

1825-ben május 30-án midőn még jó egészségnek örvendett, tanukat hivatván házához, végrendelkezési szándékát e szavakban nyilatkoztatá ki: „Most, a mig még jó istenem kegyelmességéből, tiszta, józan és ép elmével vagyok és testemre nézve is, a számos esztendők lefolyása után türhető állapotban érzem magamat; mivel a szent ur isten magzatokkal nem örvendeztetett meg, a kikben halálom után is élt volna emlékezetem, de szorgalmas igyekezetem után ő szent felsége megajándékozott világi jókkal, melyekkel valamint életemben is sokakon segitettem; ugy elenyészésem után is azokat a mások boldogitására kivánom szentelni, állhatatosan mehatároztam magamban, hogy elmaradandó javaimra nézve utolsó rendelést tegyek s ezen utolsó rendelésemet örök emlékezetül irásba foglaltassam“. Szép szavak, melyek meg érdemlik, hogy itt felemlittessenek.

A végrendelet első pontjában eltemettetéséről hagyakozik.

Lelkére köti az ekklézsia és gymnasium elöljáróinak, hogy eltemettetését tisztességesen, de minden külső pompa és fény nélkül vitesse végbe. Két kolozsvári unitárius tanárnak, kik fölötte halotti beszédeket tartandottak, személyenként 50—50 ezüst forintot rendelt. Végtisztessége alkalmára a tordai belső emberek és deákok számára szintén tisztességes honorariumról gondoskodott. A végrendelet többi pontjaiban az ó-tordai unitaria ekklának és gymnasiumnak belső és külső birtokokat hagyományozott oly formán, hogy azok az ő halála után eladatván, a begyülendő pénz az ekkla és gymnasium között két egyenlő részre osztassék. Az elárverezett javakból begyült összesen 12,296 frt. és 99 kr. Ebből 6148 frt 49½ kr. az ekklának, ugyanannyi a gymnasiumnak jutott. Ezeken kivül a kolozsvári unitária ekklézsiának egy ezer, és a collegiumnak szintén egy ezer ezüst forintot hagyományozott. És igy az összes hagyaték, melylyel a nemeskeblü jóltevő asszony egyházi és iskolai czélokra járult: 14,296 frtot és 99 krt tett. Emlitésre méltó még azon diszes és értékes arany szegélylyel köritett bársony-kathedratakaró is, mely a jóltevő asszony végtisztességére vásároltatván, ekklézsiánknak ajándékoztatott.

Végrendeletében különös gondja volt a szegény sorsu jó tanuló ifjakra. Ezek voltak gyöngéd figyelmének s gondoskodásának tárgyai addig is mig élt, mintha saját gyermekei lettek volna. Gyertyával, tűzifával, élelemmel és ruházattal segitette az iskola szegénysorsu s jó igyekezetü növendékeit. Az ő házában az éhező tanuló kenyeret, a beteg gyógyszert és gyöngéd ápolást s benne valamenynyien egy kifogyhatatlan jóságu anyát találtak. Egy szóval Gyulai Zsófia tordai iskolánknak édes anyja volt.

Testvéreiről s rokonairól szintén megemlékezett s azok számára szép összeget hagyományozott. Sőt még cselédeiről sem feledkezett meg.

Hadd foglaljon helyet itt még a végrendelet utolsó pontja, mely eképen hangzik: „Testamenti executoroknak kinevezem Gálfi József, Veres István, Veres József és Gál Sámuel urakat, kik kötelesek legyenek mihelyt szemeimet behunyom, elsőben is pinczémben találtató boraimat, azután tüstént nagyobb és kisebb faedényeimet, házi külső és belső portékáimat tiszt. Barabás Dávid uramnak felvigyázása alatt conscribáltatni, bátorságba helyezni oly serényen, hogy valami elragadozásnak se helyet, se időt ne engedjenek. Tisztességes eltakarittatásom után tegyenek mindent pénzzé s az ezek-

ből begyült summából hagyok a házi szegények számára 500 frtot, hogy annak interessét az ekkla elöljárói soha semmi szin alatt más végre ne forditsák.

E végrendelethez nem kell commentár, létrehozójának jóságos szivéről és müvelt lelkületéről tesz tanubizonyságot.

Annak a kegyeletes megemlékezésnek, melyet Gyulai Zsófia szelleme iránt ez ünnepélyes alkalommal lelkünkben érezünk, becséből — gondolatom szerint — mit sem von le az, ha itt, ez életrajzi vázlatok keretében megemlékezünk egy szegény asszonyról is, ki Gyulai Zsófiának meghitt nőcselédе volt. A jóltevő asszonynak házában növekedett e nő s onnan kelt szárnyaira, hogy családot alkosson, magával vivén a családi erényeket, melyek urnője házában lelkébe vésve maradtak. A hűséges szolgálóleány a keresztényi jó indulatnak és szeretetnek közelében élt, melyet szeretve tisztelt asszonya különösen a templom és iskola iránt táplált lelkében. Az urnő áldozatkészsége maradandó benyomást hagyott a szolgáló leány lelkében. Egész életében lelki szemei előtt lebegett a nemes cselekedet, melynek egykor tanuja vala. A tisztelet és szeretetteljes ragaszkodás, melyet pártfogó asszonya iránt érzett s a nemes példa követésének vágya lelkében azon gondolatot keltették, hogy tehetsége szerint valaha ő is áldozatot tegyen szeretett egyházának. A gondolat tetté érlelődött. Az egyszerü polgárasszony, halála előtt kevéssel egy telken levő két lakóházát tordai ekklézsiánknak hagyományozta. Ez az asszony Fülep Sándorné született Törös Juliánna volt. Meghalt 1874-ben aug. 28-án. Egyházközségünk érdemes lelkészének távollétében e sorok irója tartott rövid halotti imát a buzgó asszony koporsója felett. Fel van jegyezve e jóságos cselekedet egyházunk aranykönyvében, de érdemes, hogy itt is felemlitsük szép tettét a jószivü asszonynak, ki egykori kegyes pártfogó asszonyának emlékét azzal tisztelte meg valódilag, hogy annak nemes példáját az áldozatkészség gyakorlásában követte.

Mielőtt e sorokat béfejeznők, vessünk még egy futó pillantást Gyulai Zsófia életének azon szakára, melyet az élet alkonyának nevezünk. Szeretett férjének elhalálozása után 38 évet élt özvegységben. S hogy a magára hagyatottság emez évei reá nézve nem folytak le örömtelenül, leginkább munkás és jótékony életének köszönheté. Egyik nőtestvérét, Gyulai Klárát, ki férjétől szegényül maradt el, magához vette. Szivjóságot s gyöngéd testvéri szeretetet tanusitott balsors üldözte nővére iránt s végrendeletében is gondoskodott róla, hogy a mig él, szükséget ne szenvedjen.

Vannak asszonyok, kik gyermektelenségöket a közönyösség fásultságával hordozzák, mig mások nem birják elaltatni szivökben a titkos sovárgást magzatok után, s a meghiusult remények és teljesületlen vágyak fölötti bánatot azzal enyhitik, hogy szivökben helyet adnak a mások gyermekeinek. Ez utóbbiak sorába tartozott Gyulai Zsófia. A fájdalom el nem titkolható hangján mondja végrendelete bevezetésében: „Isten nem örvendeztetett meg magzatokkal". Soha sem érzett édesebb örömet, mint midőn a gyermekeket, az ő kis kedvenczeit maga köré gyüjtheté. Egyik tágasabb szobája gyakran megtelt a szomszédok és jó ismerősök gyermekeivel. Ő maga hivatta össze a kicsinyeket s azoknak ártatlan mulatságait, mik többnyire szini előadásokból s más szelidebb menetü játékokból állottak, gyönyörrel nézte végig. Ilyenkor aztán nem egyszer történt, hogy szemeibe könyek lopództak.

Ha az ember az emberek társaságában él, nem maradhat érintetlen azon eszmék és mozgalmak hatásától, melyek egy nemzet vagy társadalom köreiben időszakonként fölmerülnek. Gyulai Zsófia mint mivelt nő, ismerte korát s habár — a mi különben igen természetes, csak távoli szemlélője lehetett az eseményeknek, melyek 88 éves életének lefolyása alatt hazánkban lezajlottak, azoknak mégis hatása volt lelkületére. Nemzetének fájdalmában és örömében, bújában és jó kedvében, lehangoltságában és lelkesedésében egyaránt osztozott.

Mária Therézia királyné kitüntetései nemzetünk nagyjait oly szendergésbe ringatták, melyből csak a II. József erőszakos, nemzetiségi érdekeinkkel homlokegyenest ellenkező újitásai birták felrázni. A trónról intézett nyomás fölébreszté a nemzetet. Beköszöntött az újitások korszaka, melyet hazánk minden fia és leánya lelkesedéssel üdvözölt. A hosszas tetszhalált mozgalmas élet váltotta fel. Az ébredező irodalom életre hivta nemzeti nyelvünket s nem sokára sok minden egyébbel együtt a nevelésügy reformjának égető kérdése is előtérbe nyomult. Nemes keblü honfiak és honleányok páratlan lelkesültséggel járultak a haza szebb és boldogabb jövőjének megállapitásához. A honfiui és honleányi lelkesedés Gyulai Zsófia lelkéhez is elhatolt s nem kevéssé buzditá őt arra, hogy a nevelés oltárára áldozatot tegyen. És a mely időszakban a legnagyobb magyar — gróf Széchenyi István — magasztos példaadására áldozatkész hazafiak és honleányok a magyar tudományos akadémiának alapját letették, ugyanazon időszakban mondotta toll alá a kor intő

szavát megértő Gyulai Zsófia végrendeletét, melyben a szegény sorsu ifjakat édes gyermekeivé fogadta s vallásfelekezetének adományokkal teljes jobb kezét a szeretet nemes érzetével nyujtotta.

1828-ban febr. 5-én délutáni 1 és 2 óra között 88 éves korában végezte be munkás és jótékony életét.

Ép és egéséges testtel levén megáldva, utolsó napjaiban sem volt huzamos ideig fekvő beteg. Egy gyenge láz után bekövetkezett csendes elalvással szállott át az örökkévalóságra, mint a lehanyatló nyári nap, mely hanyatlása után is boldogitó sugarakat lövell vissza maga után.

Az egyetlen életben levő testvérrel Gyulai Klárával osztozának fájdalomban az elköltözöttnek unokaöcscsei: Ágoston István, Márton és Károly. Résztvevőleg értesültek a jóltévő asszony haláláról a kolozsvári és tordai unitária ekklézsiák és iskolák, számos tisztviselők és jó barátok, és méltán gyászolták őt a házi titkos szegények. Temetése 1828-ban febr. 8-án ment végbe. Aranyos-rákosi Székely Sándor, akkor ó-tordai unitárius pap, később püspök, tartott fölötte halotti beszédet. Ugyanazon évi mart. 23-án végrendeletében kifejezett óhajtása szerint, végtisztességére az ó-tordai unitárius templomban gyász isteni tisztelet tartatott, mely alkalommal Fűzi János és Sylvester György, kolozsvári unitárius tanárok tartottak emlékbeszédeket.

És most miután — a mennyiben kevés adattal rendelkezve — a feledhetetlen jóltevőnő életével némileg megísmerkedénk, vegyünk búcsut mi is az ő szellemétől s a háládatosság legszentebb érzetével mondjunk áldást poraira annak, ki a szent dolgok pártolásában szerzett magának hervadhatatlan érdemeket. Tanuljuk meg az ő nemes példaadásából, hogy egyházunkat és iskoláinkat, mint legdrágább kincseinket, szeretnünk és minden áron fentartanunk szent és elengedhetetlen kötelességünk.

Gyulai Zsófiának porai a föld porával összevegyülhetnek, az idő vaskeze letörölheti ama föliratot, melyet az emberi kegyelet emlékszobrára vésetett, de emlékezete soha el nem homályosul az unitárius hitfelekezet fiainak és leányainak szivében. — De méltóvá tette ő magát a nemzet elismerésére is. „Népeknek, nemzetek kisebb nagyobb csoportjainak miveltségi állapotát sok mindenféle intézmények és jelenségek tanusitják, de semmi oly biztosan meg nem határozza valamely nép fejlettségi fokát, mint az az áldozatkészség, mellyel a humán és culturalis célok megvalósitásában, előmozditásában

húzgolkodik" — mondja egy iró — s állitásában sok igazság rejlik. Nemzetünk miveltségének emez ismertető jelét sok nemesjellemü honfi és honleány áldozatkészségének lehet köszönni. Ezek között méltó helyet foglal el Gyulai Zsófia is. Midőn a templomot és iskolát pártfogolta, az erkölcsi jobbulás és az értelmi felvilágosodás nagyszerü épületeinek fölépitésére nyujtott, habár parányi mértékben is, segédkezeket. Igaz, hogy közvetlen felekezetének tett áldozatot, de hiszen a kik az egyházat és annak iskoláit segélyezték, azok egyszersmind a nemzet culturalis érdekeinek tettek hasznos szolgálatot.

Feledhetetlen Eötvösünk mondja: „Vannak asszonyok, kiket mintegy vigasztalásnak teremtett az Isten, — e világ bajai közé — mintegy áldásul, hogy boldogitsanak". Mi pedig az igazságnak hódolunk, midőn azt mondjuk: hogy ilyen asszony volt Gyulai Zsófia.

AZ ÉV UTOLSÓ ESTÉJÉN.

Ima: Perzsi Józseftől.

Örök létü Isten, mennybeli jó atyánk! Már már hanyatlik, és sirja felé közeleg ismét egy esztendő rövid életünkből, s mi egy nagy lépéssel közelebb jutottunk az élet véghatárához. Igy múlnak el minden mi napjaink, rendre megemésztjük a mi esztendeinket, mint a beszédet. Lassan haladunk a fejlődés utján, s mielőtt feljuthatnánk a tökéletesség szent hegyére, melyről beláthatnók a te dicsőségednek egész birodalmát már e földről, napjaink és esztendeink egyre fogynak, erőnk hanyatlik, s ujra nem éled.

Megilletődve, szivben lélekben megindulva, állunk meg előtted ez innepélyes pillanatban, örök Isten, kinek esztendők nincsenek létedben. A te léteLednek nincs kezdete és vége. Voltál, még mielőtt formáltatnék a föld, s lészesz még akkor is, mikor e föld összeolvad, az egek nagy csikorgással összeomlanak, nap, hold és csillagok nehéz gyászba öltöznek, s az élet zaját néma csend váltja fel. Léted feljül van időn, enyészeten. Ezer esztendő előtted mint a tegnapi nap, mely elmult, és az éjszakának negyed része. Mi pedig csak jövevények vagyunk te előtted, a mint fejenként a mi atyáink is. A mi életünk olyan, mint az árnyék, melyben állandóság nincsen, mint a hulló csillagok az égen, mint hervadó virág a réten, mint alig pislogó mécs az éjben, mint a rohanó folyam hullámai, mint elhaló szó a hegyek között, mint eltikkadt szél a

pusztában: maiak és tegnapiak, mulandóság és ideigvalóság gyermekei, porondba irott betük, — elmúlunk és többé nem ismer meg minket a mi helyünk. Oh bizony fontos reánk nézve egy esztendő elmulása; gondolataink tábora feléd száll, tégedet keres, ki egyedül vagy változhatatlan a nagy változandóságban, egyedül állandó a mulandóságban.

A te nagy szeretetednek és gondviselésednek állandóságát és folytonosságát tapasztaltuk, Atyánk, e már-már távozó esztendőben is. Adtál kenyeret tápláltatásunkra, gondviselésed megtartotta életünket akkor, midőn barátaink, ismerőseink és szeretteink közül oly sokan elköltözének; részeltettél a sziv és lélek nemesitésének, s önmagunk mivelésének eszközeiben; megóvtad hazánkat, városunkat és tűzhelyeinket a háboru pusztitásaitól és félelmeitől; nem engedted hogy termő földeink csatatérekké változzanak, megtartván közöttünk a béke áldó angyalát, hogy uralma alatt a közjó gyarapodjék, a mivelődés haladjon, s kicsinyek és nagyok, erősek és gyöngék munkálhassák jóllétöket és boldogságukat. Gyarapodást és előmenetelt adtál iskoláinknak, az anyaszentegyháznak, köz és magán intézeteinknek.

Oh de, Atyánk, midőn ezen áldásaidról és szeretetedről megemlékezünk, egyszersmind bánatos érzések fognak el. Magunkban nem tapasztaltunk állandóságot avagy csak nehány napig is. Nemes terveinket és szándékainkat többször megváltoztatták az önző czélok, szeretetünk gyülöletté és boszuvágygyá változott; tebenned való hitünk és bizodalmunk többször megingott, mint a vékony nádszál; igazságunkat elferditék önző érdekek. Többször visszaéltünk szereteteddel és jóságoddal; a nyujtott eszközöket, módokat és alkalmakat nem használtuk fel kellőleg a magunk, felebarátunk és a közűgy javának előmozditására. Sok időt munkátlanul töltöttünk, sok nap mult el, melyen semmi jót nem cselekedtünk. Nem szerettünk és nem tiszteltünk tégedet mindig szivben, lélekben és cselekedeteinkben, nem hajlottunk meg akaratod és szent törvényeid előtt, nem tartottunk tégedet mindig átölelve hitünknek karjaival. Nem voltunk valóban hű sáfárjai a drága időnek, ez esztendő elmult napjainak, melyek hozzánk vissza nem térnek soha többé. Hibáztunk sokszor, a gyarlóság lépten-nyomon követett, mint a testet az árnyék, s utána a hibák és vétkek hosszu sora huzódik, mint egy fekete sereg. Meglakoltunk érte. Bűneink miatt gyúlt harag kebledben, s igaztalan törekvéseinknek nem adál sikert; sirnunk és jaj

gatnunk kelle, midőn tapasztaltuk, hogy akaratoddal ellenkező utaink veszedelem völgyébe vittek, honnan kétes vala a menekülés. Megettük a könnyelmüség és pazarlás keserü kenyerét, s ittunk a hitetlenség vizéből, mely lelkünk nyugalmát elvevé, s boldogságunk virágát meghervasztá.

Atyánk, bocsásd meg bűneinket, add meg szivünknek és lelkünknek nyugalmát a számadás e nagy pillanatában. Most látjuk, miután hiu álmaink és reményeink csalóka fénye eloszlott, hogy csak az erény és igazság biztos vezérek, minden egyéb csak hiábavalóság.

Ur Isten, segélj meg minket, hogy ezután a jóban állhatatosan megmaradván, többé ne vétkezzünk: győzz meg minket a felől, hogy a csapások és szenvedések, melyek ez esztendőben hibáinkon és tévedéseinken kivül netalán értek, azok is a mi javunkra szállottak reánk, mert azok tevék próbára hitünket, bizodalmunkat, erőinket és tehetségeinket, azok edzenek, hogy az élet változásai között megállhassunk, azok inditanak, hogy e világhoz s ennek muló javaihoz és örömeihez szerfelett ne ragaszkodjunk; „a köny is, mint az öröm, megszűnik egyszer, — az élet rövid.“

Adjad Atyánk, hogy ez év lehanyatlásával vetkezzük le gyarlóságainkat, muljanak el fájdalmaink, száradjanak fel könyeink, szünjenek meg sohajtásaink. Szünjék meg a boszu és gyülölet, harag és irigység, ábránd és hiuság, könnyelmüség és meggondolatlanság, melyek nemünknek oly nagy ellenségei s annyi bajt, romlást és veszedelmet árasztottak reánk ez esztendőben is. Foglalja el ezen ellenséges tábornak helyét szeretet és irgalom, részvét és könyörület, megbocsátás és szelidség, komoly törekvés és igaz munkásság, kitartás és buzgóság, hogy kunyhó és palota, egyház és társadalom, nemzet és haza gyarapodjék jóllétben, anyagi és szellemi tekintetben. Szünjék meg a nyomor és irigység. Adj enyhülést a kesergők bánatának, erőt az erőteleneknek, egészséget a betegeknek, kenyeret az éhezőknek, ruhát a mezteleneknek, tudományt a tudatlanoknak, gyámolitást a gyengéknek, jóltevőket a szegényeknek, özvegyeknek és árváknak, reményt a reménytelenekneк, hitet a kételkedőknek. Adj csendes nyugodalmat elköltözött felebarátainknak, kik immár a hosszu álmat aluszszák; emléküket tartsd meg övéik kebelében. Adjad Atyánk, hogy ez esztendővel minden panasz és jajkiáltás elnémulván, mindenütt fennhangon zengjen a te nevednek magasztalása: dicsértessék az Isten, a mi megtartónk és oltalmazónk, teljesedjék be menny és föld az ő dicsőségével! Ámen.

Utó ima.

Ur isten, gyorsan siet az idő, nem áll, s nem vár. Lám, e napnak, s ezzel egy évnek is vége nem sokára. Gondolataink még a multban bolyongnak, s kevés idő mulva bezárul az előttünk és megnyilik a kétes jövő. Atyánk, hadd jöjjenek velünk ez esztendő szép napjainak és édes örömeinek drága emlékei! Vajha szép emlékekkel teljes szivet vihetnénk át az időnek nagy hidján a jövőbe; vajha hit és bizalom, erkölcs és erény lennének kisérő társaink! Te Uram örökké megmaradsz, és a te széked nemzetségről nemzetségre. Tarts meg minket is, újitsd meg a mi napjainkat, és újitsd meg a te jó voltodat rajtunk, mint vala a mult időben, és mi megtérünk hozzád, ki egyedül vagy isten, a mi paizsunk és erős kőszálunk örökkön örökké. Amen.

LEVELEZÉS.

London, 1878. nov. 14.

Tisztelt Szerkesztő ur!

Szünidőm alkalmával, bár részben, teljesült azon vágyom, hogy az angol unitáriusokat az ország különböző részeiben meglátogathassam. Tán fölösleges is emlitenem, hogy mindenütt a legszivélyesebb hitrokoni fogadtatásban részesültem. A „magyarnak“ és az „unitáriusnak“ Ángliában sok jó barátja van. Azon reményben, hogy a „Ker. Magvető“ olvasóit érdekelni fogja, egy közelebbről alakult községben szerzett tapasztalataimból, a t. szerkesztő ur szives engedelmével, nehányat leirok.

A község egy Londontól 30 angol mfdnyire levő városban (Reading) van. Alakulását, a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ érdemes titkára, Henry Ierson urnak köszöni. Ierson ur, ezelőtt három évvel a várost meglátogatta volt. Ott prédikált és felolvasást tartott, miáltal nehány egyénnek a tetszését megnyerte. Ujbóli látogatásra szólitották fel. A rokon gondolkozásuak száma csak hamar annyira szaporodott, hogy minden vasárnapra egy papot hivtak meg a szomszédságban levő dissenterek közül, vagy pedig, egyik közülők, vezette az isteni tiszteletet. Ezzel összeköttetésben templom épitésre pénzt kezdettek gyüjteni. A második évben már a „Brit és Külf. Unit. társulatot“ felkérték, hogy az épités költségeiben segitse. A Társulat készséggel megtett mindent, annyira, hogy most egy éve egy csinos góth stylben épült templomot nyitottak meg a már 150-re szaporodott „szabad gondolkozásu keresztények“ számára. A templom épitési költsége a két ezer font sterlinget meghaladta.

Minő bámulatos siker! Ezt valóban csak az angol teheti meg, a ki kész, pénzét és idejét vallásáért és a szabad eszme terjesztéséért áldozni. Ő épen ugy becsüli vallását, mint a székely ember birtokát. Folytonosan vele foglalkozik. Különben nem érzi jól magát, vagy tán attól tart, hogy valaki eltulajdonitja. Épen mint a székelynél a család legkisebb tagjának is dolgozni kell, ugy az angol már öt éves gyermekét a templomba küldi, külön fizet érette. A vasárnapi iskolába járatja, hogy minél hamarább alkalma lehessen az énekkarhoz csatlakozni, vagy a tanitásban résztvenni. A gyülekezetnek mindenik tagja előtt külön kötelesség áll a templomra vonatkozólag.

Lássuk röviden a fiatal gyülekezet „Vasárnapi iskoláját,“ mint a mely jövőjének egyedüli biztos alapját képezi.

Az apostoli szellemü Ierson ajkáról először elhangzott szavaknak oly hatása volt, hogy az ifjak közül három vagy négy azonnal gyüjteni kezdett össze gyermekeket minden valláskülönbség tekintetbe vétele nélkül. Az erkölcs szépségét, az erény tisztaságát s a vallás gyönyöreit a vasárnap reggeli órái alatt tőlük kitelhető módon, azoknak elbeszélték. Egy pár zsoltárt énekeltek. A bibliából egy szép és könnyen érthető részt felolvastak és végül egy imában hálát adtak Istennek, hogy őket, kik eddig csak tévelyegtek, oly szerencsésen összehozta.

Most már a vasárnapi iskola tanitás is rendesen foly az ifju lelkész vezetése alatt. A londoni „Sunday School Association“ könyvekkel ellátta. Az önkéntes tanitóknak a lelkész hetenként egyszer vagy kétszer előadást tart saját vallásos nézeteiről s a tanitás módjáról, mi által hivei számát s prédikálása sikerét biztositja. A saját növendékeiből alakult énekkar szép éneklése az isteni tiszteletet öszhangzóvá, teljessé és magasztossá teszi.

A vasárnapi iskolai tanitók és tanulók között szerzett kellemes benyomásokról, azoknak buzgóságáról, a gyülekezet különböző viszonyairól, azoknak az erdélyi ős unitáriusok iránt tapasztalt rokonszenvéről sok érdekes adatot irhatnék le. De a levelezési rovat terjedelmét s a szives olvasó türelmét nem szeretném túlterhelni.

Levelemet azon ohajjal zárom be, vajha a mi magyar unitárius egyházunkban is, ha nem is tudunk új gyülekezeteket és templomokat egyszerre mintegy a földből elővarázsolni, mint ezt az angol buzgóság teszi, de papság és világiak karöltve müködnének közre a vallás szent ügyében, karöltve tündököltetnék azon ős unitarius erényeket, melyek angol hitrokonink előtt nekünk becsülést szereztek.

Boros György.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Egyházjogtan, különös tekintettel a magyar protestáns egyház jogi viszonyaira. Irta K o v á c s A l b e r t. Első füzet. Budapest, 1878. Kiadja a „magyarországi protestáns-egylet“. A protestáns theologiai könyvtár. X-ik kötet 1-ső füzete.

Örömmel ragadunk tollat jelen műnek folyóiratunk teréhez képest csak rövidre terjedhető ismertetése végett. Élvezettel olvastuk át, e 340 lapra terjedő munkát. Az 1—49-ik lapon, a bevezetésben szabatossággal tárgyalja az általános alaptételeket, minők a jog, az egyház, egyházjog, annak tudományos tárgyalása, az ily nemü ismeretek szükségessége, ezen ismeretek megszerzésének nehézségei, az egyházjogtan segédtudományai és irodalma. Az első rész (kezdettől a reformatióig) 1. szakaszában az egyház jogi viszonyainak történelmi kifejlődését tárgyalva, teljes képét adja azon harcznak, melyet a pápaság részint az államokkal, részint a konstantinápolyi patriarchával és saját egyházi közegeivel szemben századokon keresztül vivott hatalmának minden más hatalmak fölé emelése végett. Ezen küzdelmek tárgyalása közben a magyar egyháznak ellenhatásu nagy szerepét oly terjedelmesen és szépen tünteti fel, a mint ezt ilynemü munkában még nem láttuk. A második szakaszban (a reformátiótól a jelenig) meglepő gördülékenységgel mutatja fel a pápai hatalom betetőzését egyfelől, másfelől a protestáns egyházak szervezkedési küzdelmeit, külföldön és hazánkban. A tömérdek adaton nagy könnyüséggel hatol át, ügyes fordulatokkal bebizonyitani akarva, hogy a lutheri szervezkedési alapelvek felett, mily magasan állanak a Kálvinfélék. Iró arra a meggyőződésre jut, hogy a protestáns egyházaknak részint az államok, részint a római egyház duló harczaival szemben Kalvin lehetett volna megváltója, az ő szervezkedési elvei teremthették volna a prot. egyházat olyanná, mely mint e g y test, helyébe lépjék a sok tekintetben megingatott rómainak a különböző államokban. Hazánk viszonyaira térve át szigoru itéletet tart, az egész magyar prot. egyház, főleg pedig a jelenlegi tiszántuli (debreczeni) egyházkerület felett, minden erővel arra dolgozva, hogy legalább az öt ev. ref. egyházkerület egyesüljön. Az erdélyi ev. ref. egyházkerületről a fejedelmi korszakban sok tekintetben dicsérőleg emlékszik meg, mint a mely, a viszonyok kedvezésénél fogva, mintegy vezérszerepet viszen, és sok tekintetben sujtólag azért, hogy a kedvező körülményeket nem használta fel, s a fejedelmi korszak végének szomoru napjai szervezetlenül találták azt is, s csak a legujabb időben segitett a bajon a kerületi közgyülésnek, a régi zsinat és főconsistorium helyébe lett állitásával, féligmeddig képviseleti alapon. Az erdélyi ágostai egyházról nem emlékezik — valószinüleg a következő füzetre hagyva fenn. — A 179-ik lap végén az evangélikusok és reformátusok sok vita után történt különvállásáról szólva (1562—67) igy folytatja: „s hogy a confusio teljes legyen: ugyanekkor lépett fel és tett hóditásokat Magyarországon az unitárizmus, egy harmadik protestáns felekezet, a reformátiónak legszélső kinővése. Az unitárismust a két protestáns felekezet nem kevésbé üldözte, mint a katholikus; azonban ez utóbbi mégis amannak szélső elveit, mint a protestántismus természetes és szükséges következményeit tudta feltüntetni, s ez által a félénkebb kedélyüek közül

számosokat visszavitt a kath. egyházba, a nélkül, hogy az unitárizmus képes lett volna a kath. egyházból ujonczozni hiveit. Az unitárizmus fellépését méltán azon körülmények közé sorozhatjuk, melyek az ellenreformatió munkáját megkönnyitették, s a protestantismus hanyatlását elősegitették Magyarországon."

Méltányoljuk az iró busongását a multnak sok tévedései felett. De egy pár észrevételt mégis bátrak vagyunk tenni. Először is más kifejezést használhat vala, mint a legszélső. Servét Mihálynak a Kálvin befolyása következtében történt megégetése, s Alvinczi Györgynek, Vörösmarti Illés herczegszőllősi ev. ref. pap és társai közremüködése következtében történt kivégeztetése, ugy hisszük, nem az unitárizmus legszélső voltát, szélsőségét tanusitja. Valamint azt is határozottan állitjuk, hogy a magyar protestáns egyház szervezkedésének akadályai, az unitárizmuson kivül, saját magában voltak inkább, s hogy sokkal nagyobb baj volt a külföldi egyetemekről haza jött presbyteriánus ref. papok fellépése, kiknek nézetei és elvei még a nagyhatalmu Geleji Katona és a szatmár-németi zsinat vasmarku szoritásai között sem enyésztek el. Ugy hiszszük, hogy a fennebbi két kivégzés s a nevezett zsinat körülményei „a félénkebb kedélyek közül" sokkal többet vitt vissza a kath. egyházba, mint a „legszélső unitárizmus."

A III-ik fejezetben a római egyházról szólván a reformátió után a katholikus eszme tökélyre jutásának rövid történetét adja egészen a pápa világi uralmának megdőléseig (1870). A második részben szól az egyházjog forrásairól két szakaszban, a harmadik rész 1. szakaszának öt fejezetében a róm. kath. egyház alkotmányáról, s az egyház és állam közötti viszonyról.

Az egész munka nagy tanulmányról tanuskodik. A bibliai kritikát kellő méltatásban részesiti, s e tekintetben tudtunkkal egyedül áll irodalmunkban. Irálya magyaros, szabatos, gördülékeny. E tekintetben aztán igazán egyedül áll jogi és politikai irodalmunkban, melyben a legtöbb magyar mű németül, a nyelv szépségét tönkre tevő germanismussal van irva. Inkább a mű kezdetén vettünk észre nehány szenvedő formáju kifejezést, azután belé melegedik, s meg tud élni azok nélkül is. És ez szintén nagyérdeme. Mintául szolgálhat jogászoknak és orvosoknak. Teljes erejében és szépségében jelenik meg e műben a magyar nyelv. A legmelegebben ajánljuk mindazoknak, a kik az egyházról fogalmat akarnak maguknak szerezni, s a kik főleg az ujabb időben előtérbe lépett egyházi kérdések által érdekelve vannak. Az átolvasás nagy haszonnal és élvezettel lesz jutalmazva.

D. J.

A Protestáns templom. Egyházi beszéd. Irta Szász Domokos, az erdélyi ref. egyházkerület közjegyzője. Kolozsvár. Stein J. 1878.

E beszéd, melyet a jeles szónok 1878. oct. 20-án tartott Zsobokon, buzditásul az 1876. aug. 11-én leégett templom helyett újnak épitésére, az „Erdélyi Protestáns Közlöny"-ből külön lenyo-

matként jelent meg a nevezett templom felépitése javára. Az alkalomhoz kitűnően illő. Mesterileg van eltalálva a hang, melyben egy népgyülekezethez magasabb eszmékről és érdekekről szólni kell. Lelkésztársainknak ép e szempontból, a nagy közönségnek pedig a nemes czélért, melyre az iró kiadta, ajánljuk a fenti beszédet. Ára: 20 kr.

A magyar helyesirás elvei és szabályai. Ujabban átvizsgálva kiadta a „Magyar tudományos Akadémia".

Ez egy oly értékes kis füzet, melyet nem tudunk eléggé ajánlani. Mindennap tapasztaljuk, hogy édes anyanyelvünk irásában nehézségekkel kell küzdenünk, részben azért, mert jelesebb iróink is eltérőleg irnak nem egy szót és igy a helyesre nézve nem tudunk eligazodni, részben pedig, mert nem veszünk magunknak elég fáradságot azt megtalálni. Az Akadémia e füzet kibocsátásával, a melyben közölt szabályokat több évre terjedő lelkiismeretes tanácskozás és vitatás után fogadta el vezérfonalúl, a helyesirás lehetőségét mindenkire nézve könnyüvé tette. Papoknak, tanitóknak és mindazoknak, a kik irni és tanitni szoktak, s szóval mindenkinek, a ki miveltségre tart igényt, az Akadémiának e kiadványát megszerezni elodázhatlan kötelessége. A füzet ára csak 10 kr.

Kapcsolatban a fennebbivel szintén melegen ajánlhatjuk néhai Gyergyai Ferencznek nyelvészeti két munkája közül a „Magyarosan" czimüt, melyben a legtöbb lap két hasábra van osztva. Az első hasábon a rosz magyarsággal irott példák olvasmány útján összeszedve, s a másik hasábon magyarosan kijavitva. Ugy lehet ezt tekinteni, mint a magyarul és magyarosan irás népszerü kátéját. Kiadta Kolozsvártt Stein János. Ára 50 kr.

A magyar nemzeti és a külföldi irodalom kiváló termékeinek jegyzéke. Kiadta Lampel Róbert (Wodianer F.) könyvkereskedése Budapest IV. Váczi-utcza 13. sz. 1879.

Az irodalom barátai e könyvjegyzékben a bel- és külföldi tudományos és szépirodalom jelesb termékeinek kimutatását fogják találni. A népirodalom is jól van abban képviselve. Kivánatra a könyvjegyzék megküldetik ingyen. P.

KÜLÖNFÉLÉK.

Jövö évi zsinatunk iránt már is nagy érdekeltség nyilatkozik egész Kereszturkörben, melyre egyházi törvényeink értelmében e zsinattartás terhe és dicsősége esik. Nagy kérdés volt a hely iránti megállapodás, szt. mihályi és sz. kereszturi ekklézsiáink versenyezvén egymással e tekintetben. Sz.-Mihály mellett gyönyörü szép temploma, újonnan épitett s a tanácskozásokra is alkalmas papi lak, valamint a Nyikó menti unitáriusok példás buzgósága és vallásossága, Sz. Keresztur mellett pedig városi jellege s igy a zsinati közönség elszállásolására s megvendégelésére alkalmasabb volta, ottani középtanodánknak a tanácskozásokra használhatósága, s végre a vidékre nézve központisága s

a vasuthoz is közelebb fekvése szóltak. A győzelem az utóbbié lett s az egyházkör novemberben tartott közgyülésében a zsinattartás helyéül Sz.-Keresztur jelölte ki; idejének kitüzése annak idejében az egyh. képv. Tanács tiszte levén. Egyszersmind az emlitett közgyülés a maga kebeléből egy rendező bizottságot nevezett ki a szükséges előintézkedések megtételére, mely bizottságnak elnökeül Kozma Ferencz, a sz. ker. állami tanitó képezde derék igazg. tanára s egyszersmind ottani középtanodánk egyik lelkes felügyelő gondnoka választatott meg. Kitartást és béketürést kivánunk a bizonyára nem kis fáradsággal járó munkához.

Ezzel kapcsolatban megemlitjük azt is, hogy egy templomi hymnusz és egy óda készitésére a főt. püspök ur keblileg pályázatot hirdetett. Vajha kivánt sikere lenne s ez uton is nyernénk egy kis gyöngyszemet a Dávid Ferencz nagy emlékének szánt koszorúhoz.

Keim Tivadar nov. 17-én történt halálával a szabadelvü theologia egyik legkitünőbb harczosát vesztette el. Keim 1825-ben született Stuttgartban. Tanulását szülővárosában kezdve s a Maulbronni semináriumban folytatva Tübingában végezte be, hol 1843—48-ig készült a papi hivatalra. Itt az egyetem azon kori vezérszelleme F. C. Baur által lőn befolyásolva, minek következtében a történeti kritikára erős ösztönt nyert. Eleinte Esslingenben lelkészkedett s néhány értékes monographiájával hirnevet szerezve 1860-ban a zürichi egyetemhez hivatott meg tanárnak. Az ekkor tartott beköszöntő beszédében alapkövét tevé le ama nagy műnek, mely a történeti theologia fejlődésében új korszakot jelez. Strauss és Renan munkái után a názárethi prófétára nézve új, történetibb megvilágositás vált szükségessé. Erre Keim vállalkozott „Jesu von Nazara“ czimü művében, miután 1864-ben a „Krisztus történeti méltóságáról“ egy pamphletet tett közzé. A nagy munka néhány év alatt készen lőn, de szerzőt testi és szellemi erejében annyira kimerité, hogy 1873 óta, a mikor a giesseni egyetemhez ment át, csakis derültebb óráiban tudá szellemének rugékonyságát pillanatra visszanyerni. Utóbbi éveiben egy essay sorozattal ajándékozta meg a tudományos világot az „első kereszténységről“, melyet barátja Ziegler Henrik a „Protestantische Kirchen Zeitung“-ban épen halála óráiban ismertetett. Keim T. a szabadelvü theologiának megbecsülhetlen szolgálatot hozott. Ő tiszteletteljesen nyult az evangeliumhoz, de éleselmü birálatával széttépte ama ráraktott idegen öltözeteket, melyek az ember fiát szem elől oly sokáig elfedték. S igy nagy mértékben elésegité a Szentháromságtan erejének megtörését s ez által alkalmat adott nekünk, hogy gondolatainkat szabadabban irányozhassuk a jelenre, annak vallási szükségeire, mely szükségeket kielégiteni a Jézustól eredett tiszta kereszténység van hivatva. Keim halálát nem csak a tudományos világ, hanem a társadalmi kör is, melyben élt, mélyen fájlalja.

Lewes György Henrik, a kitünő angol iró, nov. 30-kán elhunyt 62 éves korában, Londonban. Halálával az angol irodalmat nagy veszteség érte, mert az irodalomnak majdnem minden ágát mivelte és pedig kiváló sikerrel. Műveit éles ész, itélő tehetség, szellem, formai érzék, szép styl jellemzik. Fiatal kora egy részét Németországban töltötte,

majd Londonban kereskedő volt. Az irodalommal csak később kezdett foglalkozni, s először is két novellát irt. Munkái közt népszerüségre első helyen áll a „Goethe élete", mely még az exact németek között is általános tetszésben részesült. Jóllehet a németeknek egész irodalmuk van nagy költőjökről, de a Leweséhez hasonló mű nincs. Le is van forditva minden müvelt nyelvre, magyarra is Szász Károly által. Korszakot alkotó munka: A bölcsészet története is, mely szintén le van forditva magyar nyelvre. Egy kitünő életrajzot irt Robespierreről. Szinművei közt legjelesebb „The Game of Speculation", melyet mindig nagy tetszés közt adtak elő. A „Sea-side Studies" és „Physiology of Common Life" czimü természettudományi művei bámulatos példányai a népszerüsitett tudománynak. Lewes volt az egyik tervezője (1850-ben) s egy darabig szerkesztője a „Leader"-nek, ugy szintén a „Fortnightly Review" jeles folyóiratnak. Élete utolsó éveiben bölcsészeti tanulmányainak és gondolkozásának eredményét adta át a világnak a „Problems of Life and Mind" és ennek folytatása: „The Physical Basis of Mind" czimü jeles művekben. A legtekintélyesebb irókból alakult kör vette őt körül a magán életben is. Neje, a hirneves regényirónő (álnevén) George Elliot. Ámár Lewes egy vallásfelekezethez sem tartozott, mindazáltal leginkább rokonszenvezett az unitáriusokkal. Unitárius pap is (Dr. Sadler) temette el dec. 3-án a Highgate-i temetőben, hol a mi feledhetetlen emlékü Taylerünk is aluszsza örök álmát. Temetése a legnagyobb egyszerüséggel folyt le, fia s egy nehány régi és benső barátja igaz részvéte mellett. Dr. Sadler rövid, de ékes és megható beszédet tartott.

A népiskolázás köréből. — Az „Avvenire della Scuola" czimü olasz iskolai közlöny Signor de Sanctis volt olasz közoktatásügyi miniszter mult őszön az új népiskolai törvény parlamenti elfogadása alkalmával a képviselőházban tartott beszédéből kivonatot közöl, melyből érdekesnek találjuk a következőket ide igtatni.

„Bizony becsületére válik a képviselőháznak e törvény elfogadása, s midőn én, mint minister annak foganatositásához látok, elsőben is azt kérdezem magamtól, mit lehet sürgősen és komolyan tenni? Világos dolog, hogy nem szorgalmazhatjuk e törvény alkalmazását ott, a hol iskola nincs, mert nem lehet szó iskolázásról, a hol iskolaépület sincs. Ámde iskolai épületeink nem elegendők és tanitóknak is szükében vagyunk; tehát mindenek előtt tanitók képzésére kell gondolni. Igaz, hogy sokat haladtunk e tekintetben, de mégis sajnálattal kell megjegyeznem, hogy fitanitóképezdéink népesség dolgában szánalomra méltók, a mi természetes, ha meggondoljuk, hogy ama számos életmódok között, melyek a férfi előtt állanak, egyáltalán nem kecsegtető a néptanitói pálya, mely azzal jár, hogy egy képzett egyén kicsiny, miveletlen faluba menjen, ott életét feláldozza a nélkül, hogy méltányolnák, sőt ráadásul a politikai pártáramlatok hullámcsapásait is keserüen kell tapasztalnia".

Aztán megemlitvén, hogy a nőtanitó-képezdéket jobban látogatják, mert a nők nem levén a pályáknak oly bővében, mint a férfiak, jó szivvel lépnek a tisztelt és gyakran szeretett tanitó pályájára, igy folytatja:

„Abban a meggyőződésben vagyok, hogy nagyon jó lenne a vegyes iskolák számát szaporitani, hol a fiuk és leányok egy derék anya szerető és béketürő keze alá mennének, a ki úgy képzeli, hogy tanitványai mind saját gyermekei. Annyival szükségesebbnek gondolom ezt, mert fölötte nehéz dolog oly tanitókat találni, a kik eltemessék magukat a hegyek és havasok közt levő zúg falvak népe közé, az élet minden kényelméről lemondva".

Aztán sürgetően ajánlván a képviselőháznak a tanitók helyzete javitását, számukra tisztességes fizetés és nyugdij biztositását, beszédét igy végzi:

„Ámde a mit idáig mondottam, mind sokkal csekélyebb fontosságu, mint ama kérdés, hogy milyen oktatást fogunk adni a népnek? Nézetem szerint kisded-, elemi-, tanitóképzői-, közép-, sőt egyetemi iskolázásunk és igy összes közoktatás-ügyünk gyökerén féregként rágódik az a baj, hogy nem birtuk átérteni, mit tesz ifjakat nevelni. Ha agyvelejöket, vagyis inkább emlékezetöket erkölcsbölcselettel és hasznos mondásokkal megtöltöttük, azt képzeljük, ez már jó nevelés. Még nem birtuk felfogni, hogy az oktatás, melynek az életre nincs befolyása, semmit sem ér. A közmondás azt tartja, hogy ismerni annyi mint akarni. De ez nem igaz; az akaratot nevelni kell, mert a puszta ismeret gyakran csak a gőgöt táplálja, sőt valakit épen rosz polgárrá tehet. Hogy az országot újjá teremthessük, az akaratot kell mindenekelőtt nevelnünk szükség, hogy a mi agyunkban van, minden egyéb tehetségünket átjárja".

— **Nyilvános iskoláink** igen sokra vállalkoznak s azt is helytelen úton akarják végezni. Fő feladatuk nem az, hogy a tanulók fejébe egy „kis mindent" betölcsérezzenek, hanem inkább az, hogy tehetségeik helyes használására segitsék és megvessék alapját annak, hogy az életet örökös iskolázásnak tekintsék. Egy kevés lényeges és alapos dolgot kellene végezniök, de aztán jól végezniök. Az iskolai munkát csak a fábenjáró ismeretanyagra kellene szoritani, s a mig e feladatnak becsülettel meg nem feleltek, nem lenne szabad az u. n. ohajtandó dolgokra terjeszkedni.

— **Midőn a német császár**, ezelőtt pár évvel, birodalma egy kis faluján átutazott, a népiskola népsége is kiment, a tanitó vezérlete alatt, a tiszteletére. A mint a tanitó hódoló beszédét bevégezte, a császár egy narancsot mutatott fel a gyermekeknek ezzel a kérdéssel: melyik országhoz tartozik? A növényországhoz, felség! — felelé egy kis leány. Aztán egy arany pénzt vett ki zsebéből, s feltartván újból az előbbi kérdést mondá el: melyik országhoz tartozik? Az ásványországhoz — mondá a kis leány. Hát én melyik országhoz tartozom? — ismétlé a császár. A kis leány mélyen elpirult, mert úgy tetszett neki, hogy ha azt feleli „az állatországhoz," ezzel megsérti a császárt. Azonban hirtelen jó gondolata támadt s ragyogó arczczal mondá: „Isten országához, felséges ur!" A császárt mélyen meghatotta e felelet. Hirtelen könny tódult szemébe, s aztán kezét a gyermek fejére téve, a leggyöngédebb hangon ezt jegyzé meg: „Adja isten, hogy méltó legyek majd az ő országára".

Tordán az állami polgári iskolák ünnepélyes megnyitása nov. 14-én történt meg ottani templomunkban. A polgári fiuiskola vallásközönségünk által az állammal kötött s már ismertetett szerződés alapján a mi gymnasiumunkba van berendezve. Örömmel olvastuk azért a tanfelügyelő urnak ez ünnepély alkalmával mondott beszédéből a méltányló elismerést, mely szerint a felállitott polgári iskolák érdekében hozott áldozatok és áldozattevők sorában a mi vallásközönségünknek is köszönetet nyilvánitott, a mit vallásközönségünk bizonyára első sorban megérdemel; sőt ha a tanfelügyelő ur megnyitó beszédét nem csak a jövő reményeire, hanem a mult tényeire is alapitotta volna, el kell vala ismernie azt is, hogy tordai gymnasiumunk 300 éven át ép oly hasznos szolgálatot tett azon városnak és vidékének, mint a minőt most a polgári iskolával kapcsolatban van hivatva tenni. Mi igaz örömmel hajlunk meg korunk nevelésügy iránti érdekeltsége előtt; de nem tartozunk azok közé, a kik a mai naptól akarják számitni a közmüvelődés emelkedését s azt hiszik, hogy a mult nevelési rendszere merő tévedés volt. Minden nemzedék maga magának okos s minden nemzedék a maga szükségeit pótolia; a mi tordai gymnasiumunk 300 év alatt ép ugy a kor szükségének felelt meg, mint a hogy annak megfelelni ohajtjuk a mostani szövetkezetben is vagyis kapcsolatban a polgári iskolával.

Bonni egyetemi tanár Ráth Gellert úr, kiről multkor megemlékeztünk, hogy Erdélyen átutazásakor Toroczkón is megfordulván, itteni élménye emlékeül otthonról küldött az iskola szegényebb tanulói segélyezésére néhány forintot, páratlan érdeklődése jeléül a közelebbi napokban, karácsoni ajándékul ismét küldött a jobb igyekezetü szegény tanulók közti kiosztásra 20 márkot, az ottani paphoz intézett következő tartalmu levél kiséretében:

„A mi német evangelikus tartományainkban szokásban van a gyer„mekeket karácsoni ajándékkal örvendeztetni meg. Ámbár nem tudom, „hogy ez a szép szokás divatoz-é önöknél, — minden esetre szabadsá„got veszek igénybe venni az ön jóságát: hogy a 20 márkát = 10 ezüst „forintot, melyet én a mai napról posta-utalvány mellett önnek kezéhez „küldök, néhány szorgalmasabb és szegényebb tanulók megajándékozá„sára forditsa, s nekik ez által karácsoni örömet szerezzen".

E sorok, ez esemény nemcsak Aranykönyvbe való, de aranybetükre méltó. Adja Isten, hogy e magában páratlan emberbaráti s a nevelés iránti érdeklődés s tényleges elbánásnak, e lapokon minél több példájával találkozzunk,

Protestans egyetem felállitását tervezik a magyarországi ev. reformatusok. Az inditvány a dunántuli egyházkerületben tétetett meg a közelebbi közgyülésen s az indokolással együtt 500 példányban kinyomatván, közöltetni határoztatott a többi egyházkerülettel. A czél szép s a közmivelődés érdekében lehetetlen nem üdvözölnünk a nemes törekvést, ámbár úgy vagyunk meggyőződve, hogy meglevő két tudományegyetemünk ez idő szerint meglehetősen fedezi a szükséget. Vajha részünkről is indithatnánk egy kis mozgalmat papnöveldénk érdekében,

hogy azt a theologiai tudományok mai állásához képest rendezhetnők bé. Bizony, ha sikerült volna nemes barátunk, Fretwell urnak, amérikai hitrokoninknál a Channing és Pristley tanári székek felállitására annyi ügyszeretettel meginditott mozgalmat állandósitni s e tanári székeket biztositni, legalább egy félszázaddal előbb jutottunk volna ahoz a czélhoz, a melyhez Isten után lassan lassan igy is eljutni reméljük, hogy kolozsvári főtanodánk mellett legalább még egy pár tanári szék állittassék.

Mikó L. Unitárius Egyházjogtana. Legközelebbi füzetünkben Várfalvi Nagy János jogtudorrá avattatásáról tett közleményünk kapcsában megemlitettük volt, hogy az Egyh. képv. tanács t. barátunkat megbizta a néhai Mikó Lőrincz „Unitárius egyházjogtan“-ának sajtó alá rendezésével. E közleményünket most oda kell kiigazitnunk, hogy az Egyh. K. Tanács csak felhivta volt nevezett barátunkat, ha nem lenne-e hajlandó e munkát elvállalni? mire ő a czél eszközölhetése tekintetéből készséggel ajánlkozott is, de miután Derzsi József, ki főiskolánkban az egyházjog tanára is, ezen munka elvégzésére szintén jelentkezett, Nagy János b. visszavonta ajánlatát. És igy az E. K. Tanács Derzsi József aa. ajánlatát elfogadta s most Mikó egyházjogtanának sajtó alá rendezését Derzsi József aa-tól várjuk, ki munkálatával a jövő 1879. május hó 1 ére késznek is lenni igérkezett. A munkának a jelzett időre elkészitését annyival nagyobb őrömmel fogjuk elvárni és venni, mert a czél az, hogy Mikó jogtana legközelebbi zsinatunkig megjelenjék.

A „Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelmező“ Debreczenben 1878-al megszűnik. Mi jóllehet nem rokonszenveztünk e lap theologiai irányával, mindazonáltal megszűnését őszintén sajnáljuk. Minő okok birhatták a nagyérdemü szerkesztőt folyóirata megszüntetésére nem tudjuk — ha a pártoláshiány, az nem igen válik becsületére a magyarhoni protestansoknak — papoknak és világiaknak egyiránt. Révész I. lapja 9 éven át oly jeles szolgálatokat hozott a magyar protestantismusnak, hogy tovább folytatása csakis ohajtandó lett volna. Megszűnik ez évvel még, szintén Debreczenben, Balogh Ferencz „Evangeliumi prot. Lapok“ czimü vállalata is. De „Protestans hetilap“ czim alatt indul ugyanott egy uj vállalat Joó István képezdei tanár szerkesztésében. A Révész „Figyelmezőjét“ a buzgó Czelder M. felső-bányai ref. lelkész tűzte ki czélul uj évben meginditandó „Magyar protestans egyházi és iskolai Figyelő“-jével pótolni.

„Általános tanügyi közlöny“ czim alatt fog a jövő évben az „Aradvidéki tanitó egylet közlönye“ Györgyössy Rudolf és Mádai Mátyás szerkesztésében megjelenni. E közlöny a néptanitás minden ágát felölelni igérkezik. Ajánljuk papjaink és tanitóink figyelmébe.

Nagy Tamás tanár hitrokonunk, ki Konkoly Thege Miklós csillagdájában is huzamos ideig dolgozott, „Vásárhelyi Hiradó“ czimü heti lapott inditott meg Hód-Mező-Vásárhelytt. Előfizetési ára egész évre 4 frt.

A pápa lapja. Leo pápa egy politikai lapot fog a jövő mártiusban megindittatni több bibornok és római aristokrata által kidol-

gozott terv szerint. A terjedelmes politikai lap öt nyelven: francziául, olaszul, spanyolul, angolul és németül fog megjelenni. Lapvezér a pápa öcscse Monsignore Pecci lesz, kit legközelebb bibornokká neveznek ki, a tulajdonképeni szerkesztő pedig Connestabile, perugiai gróf, kinek ultramontán elveihez kétség se fér. Ugy látszik, hogy a pápa nem tart avval, a kinek helytartójául képzeli magát s a ki igy szólott: „az én országom nem e világból való."

Szabó Károly kolozsvári egyetemi tanártól „Régi magyar könyvtár, az 1531—1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézi könyve" czim alatt egy oly szakmunka jelent meg közelebbről, mely egyetlen a magyar irodalomban. Közel 20 évi fáradságnak, lelkiismeretes kutatásnak és buvárkodásnak fényes eredményét látjuk itt magunk előtt. Az összes magyar hazában magyar nyelven 1531—1711 közt nyomtatásban megjelent s eddigelé felfedezett müveket irja le könyvészetileg, megjelölve mindeniknél a helyet is, a hol megtalálható. Nemzeti irodalmunk barátainak a legmelegebben ajánljuk e ritka becsü művet.

Unitárius nöpap Ausztráliában Mintegy 20 év előtt egy derék unitárius család Angliából Australiába költözvén ki és ott Melbourne városban letelepedvén, a nevezett helyen egy kis unitárius gyülekezetet alapitott, melyben a papi tisztet kezdetben az alapitó család kebelében levő nevelő, azután egy rendes pap teljesitette, névszerint t. Higginson ur, „Spirit of the Bible," a „Biblia Szelleme" czimü mű szerzőjének testvére. Higginson ur azonban nem sokára elhagyni kénytelenittetvén Melbourne-t, a kis gyülekezet pap nélkül maradt. De az angol vallásos kedély nem könnyen mond le az isteni tiszteletek tartásáról; abban egyeztek meg tehát, hogy a gyülekezet értelmesebb tagjai rendre tartsanak vasárnaponként beszédet. Egy alkalommal az, a kin a sor volt, heti munkájával szerfelett elfoglalva levén, egy Turner nevü kisasszonytól kapott egy beszédet s azt olvasta fel az isteni tiszteleten, kijelentve, hogy azt bizony nem ő, hanem a nevezett kisasszony készitette. Hát biszen, ha egy nő ilyen szép beszédet tud irni, miért ne tudná ő azt el is mondani — igy gondolkozék a melbournei gyülekezet — s 1873-ban Turner kisasszonyt rendes papjának megválasztván, azóta ő teljesiti a melbournei unitárius gyülekezetben a papi szolgálatokat és pedig a gyülekezet teljes megelégedésével.

A Baldácsy alapitványt kezelő bizottság f. évi nov. 11-ről egy kimeritő jelentést tett a protestáns egyházkerületekhez s igy egyh. képv. Tanácsunkhoz is az alapitvány jelen állásáról, melyből teljes megnyugvással győződtünk meg arról, hogy ez alapitványi birtokok bonyolult jogviszonyait a kezelő bizottság, ha sok nehézséggel is vannak öszszekötve, de kitisztázni reméli, s kilátása van arra, hogy ha nem is mindjárt, de rövid időn helyes számitással, bölcs és okos eljárással, s szorgalommal párosult kezeléssel és takarékossággal a terhek tisztázása és a birtokok rendezése után az alapitványt azon helyzetbe fogja hozni, hogy a jövedelmek az alapitványi szerződésben kijelelt és kitűzött czélra lesznek forditható. Az alapitványi összes birtokok, 10,122 hold, je-

lenleg 40,488 frt évi haszonbér mellett vannak kiadva s a fundus instructus eladásaival 34,000 frt folyt be az alapitványi pénztárba. Ezzel szemben azonban az alapitványt terhelik 1-ör a pesti ref. theologiai intézet részére, továbbá a dunamelléki ref. egyházkerületek lelkészei özvegyei és árvái részére és a dunántuli ref. egyh. kerület részére tett s 12,000 frtot meghaladó alapitványi összegek és azok kamatai; 2-or az alapitó ur neje részére megitélt vagy megitélendő 100,000 frt tőkének két harmada, tehát 66,666 frt; ezek mellett a fennebb jelzett 10,122 holdból több ezer hold birtokrészlet iránt zálogváltó per levén folyamatban, sőt elsőbiróságilag már meg is itéltetve, az évi haszonbérre sem lehet biztos számitást tenni, valamint a birtoktesteken levő 145 darab épület mind költséges helyreállitást igényel, aztán tetemes állami és községi adóhátrálék van fizetendő; szóval több baj és nehézség áll még útjában az alapitvány élvezetének. Egyh. képv. Tanácsunk a kezelő bizottság jelentését megnyugvásul vette tudomásul s ezt a bizottsághoz intézendő levélben is megirni határozta, magáévá tevén a bizottságnak az alapitványi ügy érdekében tett mindennemü intézkedéseit.

Simén Domokos könyvtáráról nem régiben azt a hirt közölték napi lapjaink, hogy nem sokára nyilvános árverésen el fog adatni. E hir merőben alaptalan volt, mert néhai Simén Domokos, végrendelete 3. pontjában oly feltétellel hagyta nagybecsü könyvtárát Ürmösi Gyulára, hogy annak különösen unitárius osztályából „egyetlen egy könyvet el ne idegenitsen, el ne adjon és el ne ajándékozzon; mert miután én azt véres veritékkel szereztem, nagy gonddal gyüjtöttem s közülök több unicum, megkivánom, hogy utódom is épen úgy megbecsülje és együtt tartsa mint én, s úgy hagyja hátra utódának is. Ellenkező esetben jogot adok az E. K. Tanácsnak, hogy azt tőle főiskolánk könyvtára számára az utolsó darabig elvehesse.“

Szent Bertalan éj napjainkban. Közelebbről azt a megdöbbentő hirt hozták a lapok, hogy Aszala községében (Puebla államban) a r. katholikusok a protestánsokat vallásos fanatismusból legyilkolták. Egy protestans egyén polgármesterré választatása bősziteтte fel a kedélyeket. Több mint 200 rajongó tört felfegyverkezve a városházára, hol először is a polgármester s tanácsosokat gyilkolták le s aztán az egyes házakba törtek s mindenkit leмészároltak, ki el nem futott. A protestans templom kiraboltatott, a bibliát s más eszközöket szétrombolták s elégették. Számos protestans a hegyek közé hurczoltatott foglyul. Ez a szomoru jelenet azt mutatja, hogy a felvilágosodás és türelem országa még nagyon messze van!

A föld népessége. Johnson Keith legújabban összeállitott statistikája szerint a földön élő emberek száma: 1,424,046,600; ebből nem keresztény: 1,033,505,000 és keresztény: 390,541,600. A keresztények közül a g. kath. száma: 77,958,000; a r. katholik.: 190,315,000 a protestánsoké: 115,218,000.

Keresztények Japánban. Ezelőtt 19 évvel Japánban egy keresztény sem volt; jelenleg van 30 egyház 1200 taggal.

Egy gazemberrel kevesebb. A társadalmi javulás csakis

az egyéni javulástól várható. Carlyle azt mondja: „Légy magad becsületes és bizonyos lehetsz a felől, hogy egy gazemberrel kevesebb van a világon.“

Necrolog. Derzsi József, nyugalmazott néptanitó, Derzsi Károly tordai gymn. tanár édes atyja 62 éves korában folyó évi decz. 7-én elhunyt Tordátfalván. Halálát négy évi munkaszünet előzte meg, mely előkészület vala a végső útra. 34 évig fáradhatatlan munkás volt a népnevelés terén. Nemcsak hét gyermekét nevelte fel jó irányban, hanem egyházközségében sem nőtt fel egyetlen tag is az elemi tudományok ismerete nélkül. Tanitott élőszóval, tettel, a példaadás vonzó erejével. A tiszta erényes élet, munkaszeretet, szivjóság, takarékosság és az erkölcsi szép iránti vonzalom valának benső életének vezérlő geniusai. Ezek a nemes erények áthatottak a népre, mely szép példáján lelkesülve, vallásos és a legmunkásabb nép a székely bérczek között. Hatása szellemi és anyagi téren nyomokat hagyott hátra. Két működő tanár, két tanárjelölt, több néptanitó és tanitójelölt, és sok jeles gazda került ki vezérlő kezei közül, kik talán a homályban maradnának ha egy ily irányadó nevelő nem inditja a szellemi munka keresésére. reá bizott munkát elvégezte, betöltötte. Emléke élni fog hű tanitványai szivében! Legyen csendes álma a sir éjszakáján. Adjon Isten sok ilyen néptanitót egyházunknak és a magyar hazának!

Boldog új évet! T. olvasóinknak és munkatársainknak az uj év alkalmából őszinte, szives üdvözletünket küldjük. A beállott új esztendő legyen mindnyájukra nézve a megelégedés, a boldogság örömteljes éve. S a midőn őszinte köszönetünket nyilvánitjuk eddigi pártfogásukért, egyszersmind tisztelettel kérjük, hogy az 1879-ik évben is a „Ker. Magvetőt“, mely már t. olvasóinknak oly régi nemes barátja, keresztényi jó indulatjokban továbbra is megtartani és szeretetök melegével éltetni sziveskedjenek. Különösen paptársaink és egyházi tanácsosaink iránt azon reményt tápláljuk, hogy nemcsak maguk jőnek a jövőben támogatásunkra, hanem az ügy iránti buzgóságból oda működnek, hogy feltünően olcsó áru folyóiratunk pártolói és előfizetői közt összes papjaink, tanitóink, ekklézsiáink és azok tehetősebb tagjai neveivel lesz szerencsénk az új évben találkozni. Boldog új évet!!

Helyreigazitás.

P. Horváth Ferencz I. vagy II.? A Ker. Magvető folyó évi 3-ik füzetében a Széplaki P. Horváth Ferencz életrajzában, a 143-ik lapon azt a Horváth F.-t, a ki az „Apologia fratrum unitariorum“ cz. munkát irta, úgy tüntettem fel, mintha atyját is Ferencznek hivták volna s igy a 17-ik száz második felében két Horváth F. élt volna. Azóta meggyőződtem, hogy az állitólagos I. Horváth Ferencz soha sem létezett, illetőleg a Kőváry László és Nagy Iván által is felhozott két Horváth F. egy és ugyanazon személy, kinek szülői voltak Horváth Miklós és Tholdalagi Borbára. Ez a Horváth Ferencz, Uzoni F. István egyh. történet irónk szerént 1699-ben halt meg s azon évi nov. 26-án temettetett el. Neje Balogh Kata 1719 mart. 13-án halt meg 52 éves korában, férjével élt 13 évet s 3 gyermeke maradt életben: Kozma, Ferencz és Klára, Sándor Gergely itélő mester neje, a mint a felette

Köpeczi D. Boldizsár széplaki unitár. pap által tartott s a kolozsvári unitar. Colleg. könyvtárában eredeti kéziratban meglévő latin beszédből kitetszik. E beszédből az is világos, hogy e Horváth Ferencznek nem Horváth F., hanem Horváth Miklós volt az atyja.

A Simén Domokos könyvtárában is van két halotti beszéd eredeti kéziratban, melyek ugyanezt bizonyitják: Az egyik beszédet tartotta Tordátfalvi György P. Horváth Kozma felett 1745. sept. 12-én; a másikat ismeretlen szónok P. Horváth Susánna gr. Bethlen Sámuelné felett; 1747-ben. Mindkét beszédben terjedelmesen elé van adva — a kor szokása szerént — az egész családi leszármazás s mindkettőben világosan az mondatik, hogy az a Horváth Ferencz, kinek neje Balogh Kata volt, Horváth Miklósnak és Tholdalagi Borbárának volt a fia.

Ezek szerént az Apologia irója, Horváth Ferencz a P. Horváth Miklós fiának — és nem unokájának irandó.

Azt is hozzá kell adnom, hogy az Apologia iró Horváth F.-nek nemcsak Horváth Kozma volt egyedüli fiu testvére, hanem Horváth Miklós is, a ki a 17. száz utolsó felében szintén elsőrendü jóltevője volt kolozsvári és tordai gymnásiumainknak. **Benczédi Gergely.**

ARANY-KÖNYV.

A Dávid Ferencz-alapitványra tett kegyes adományok.

Huszonharmadik közlemény.

	fr.	kr.
3424. Gál Dénes Ny.-Szeredából (2-szor)	5	—
György Lajosné „	2	—
György Ida „	1	—
György Lenke „	1	—
Ifj. György Lajos „	1	—
Molnár Sándor (4-szer)	10	—
3430. Kovácsi Antal (3-or)	5	—
Ferenczi Mózes (11-szer)	5	—
Jánosi Gergelyné	5	—
Jékei Aladár Tekéből	1	—
Botár János Gy.-Fejérvárról (3-szor)	4	—
SzinteFerencz Brassóból(3or)	4	—
A Siménfalvi ekkla perselp	—	21
Kriza Gyula Deézsről (3-or)	5	—
Szengericzéről a szűret alkalmával több buzgó atyafiak által rendezett tánczmulatságból a költségek levonásával jött	24	70

	frt.	kr
Szabó József M.-Madarasról	—	50
3440. Binecz Gábor M.-Vásárhelyről 1878 és 9-re	4	—
Id. László Ferencz Gyepesről (2-or)	10	—
Budapesti fiók egyházközs.	10	—
A járai ekkla ez évi 2-dik részletében	5	—
Ferenczi Mózes (12-szer)	4	—
Molnár Sándor (5-ször)	8	—
Ny.-Szeredai leányegyházk.	10	—
Sz.-gericzei ekkla perselyp.	2	35
Szabédi „ „	2	—
Kovács János tanár (4-szer)	3	—
3450. Kovács Jánosné Kriza L. (4-szer)	2	—
Kovács Lenke	1	—
P. Horváth Borbára (3-or)	10	—
A 23-dik közl. össz.	145	76
Hozzáadva az előbbi 22 közl.	6907	49
Az alapitvány .	7053	25

Midőn a fennebbi adományokat közölve, a kegyes adakozóknak szives köszönetet mondanék, legyen szabad megújitnom kérésemet ez alapitvány gyarapitása iránt, most annyival inkább, mert tekintve azt, hogy csak hónapok választanak el azon zsinati gyülésünktől, mely egyszersmind a Dávid Ferencz nagy emlékének háromszázados évfordulati ünnepélye is lesz s melyre ez alapitvány inditványozva volt, én is elmondhatom az apostollal: „a mi idő még hátra van, igen rövid". Valóban, ha a még hiányzó 3000 frtra gondolok, megdöbbentőleg áll előttem a kérdés: ha vajjon a hátra levő kevés idő alatt össze lehet-e azt gyüjteni, midőn négy év alatt is csak 7000 frtot birtunk e czélra összegyüjteni? A reményről azonban most sem tudok lemondani; mert igaz ugyan, hogy a mi idő hátra van, igen kevés, de a kik még nem adakoztak, azok megforditva épen oly sokan vannak s nem akarom feltenni, hogy a midőn némely buzgó afiai 5—6-szor, sőt, mint a jelen közlemény is mutatja már 10—12-szer is adakoztak, mások és pedig a nagyobb rész épen semmivel se kivánna járulni ez alapitványhoz, melynek becsét jelentősége is emeli, mely nem csupán anyagi szükséget pótolni, de egy erkölcsi tartozást is teljesitni van hivatva. Sőt felteszem, hogy a kik eddig még nem járultak adományaikkal ez alapitványhoz, sietni fognak mulasztásaikat, ugy szólván, kamatostól kipótolni, hogy beteljesedjék itt is Jézusnak az evangelium munkásairól szóló gyönyörü példázata, mely szerint azoknak, a kik nap folytán vagy épen hidélben állottak be a munkába, egyenlő bérök lőn a kora reggel óta híven munkálkodókkal. Tisztelettel és szeretettel hivom fel azért ismételten vallásközönségünk tagjait egyenként és összesen, valamint ekklézsiáinkat, hogy ne hagyják most a czélnál elesni ezt az ügyet, mely édes mindnyájunké. A közelgő új év újitsa meg közöttünk a buzgóságot és áldozatkészséget, hogy mondhassuk el mi is majd amaz ünnepen: az Urnak kedves esztendeje ez. Ezen kéréssel, óhajjal és reménynyel kivánok boldog új évet a Dávid Ferencz alapitvány ügybuzgó pártolóinak s nemes barátinak. Boldog új évet mindnyájunknak!

Kolozsvárt, dec. 26. 1878.

Ferencz József.

A Szerkesztöség postája:

B. S. úrnak. Zilahon. Az igért okmányokat bármikor szivesen fogadjuk.
T. Bük László úrnak. Tótiban. A „Ker. Magvető" kivánt köteteit küldjük.
T. Varga Gy. úrnak. Halle. Kivánsága szerint fogunk eljárni.